सौरसंहिता स्कन्दपुराणे

३५१२

३१२ / ८ . ३६ पु

॥६॥

॥दी॰नारायणतोस्येदं॥
सूर्यसंहितापं॰३६॥

॥२॥

सुय० श्रीगणेशायनमः ॐ नमोहंपदार्थायजसदार्थस्वरूपिणे भासकायनमस्तस्मै भवाय
१ भवहारिणे नमःसांवायशर्वायसर्वविज्ञानदायिने सर्वक्रिरचितेदंज्ञाहंज्ञारूपसाक्षिणे स
मस्तजगदुत्पत्तिस्थितिनाशैकहेतवे रुद्रविष्णुविरिंच्यादिस्वरूपायनमोनमः प्रमाणनाम
गम्यायस्वप्रभानायकेवलंनमः सकलयानानांमानदावापरंभवे वर्णाश्रमसमाचारतनि
रतानांहात्मनां सुलभायाविनीतानांनमःपैसंसारहेतवे भस्मसाधननिष्ठानांभक्तानांभस्मदायिने
भस्मरूपायरुद्रायभनमोभक्तिप्रदायिने पाशहंत्रेपरानंदप्रदात्रेपरमात्मने परविद्यापरा
णांवुनमःपरस्तुभ्यारिस्मै नमेविनायकस्कंदसुनायानवहारिणे अंविकापभपेसाक्षाज्जगतां
गुरवेसदा प्रणम्यसांवमीशानंसर्वदेवनमस्कृतं पुराणंसंप्रवक्ष्यामिजगतामभिहृद्वयं सत्रीनै
सत्तमद्वंद्वंजठवल्कलसंयुतं त्रिपुंड्रावलिभिःदीप्रभस्मोद्धूलेनविग्रहं सर्वशास्त्रार्थजत्वज्ञंसर्वभू
तहितेरतं व्यासशिष्यंविशेषेणमहाभक्तंशिवस्यतुसयमेवानैगतंशंभोः प्रसादाद्देवकेवलं राम०
तेजसाभासयंचेतमनंतंचेतगनाचतनात्मके वालीविलामहात्मानांमहाभक्तिंसमास्थि १

नापुराणं संहितां पुण्यां प्रचक्रुः पुण्यगौरवात् भवता भगवान् व्यासः सर्वज्ञः करुणाकरः पुराण
विद्यासिध्यर्थं पुरा सम्यगुपासितः तेन पौराणिकी विद्या व्यासेनामिततेजसः उपदिष्टा तवास्माकं
वक्तुं नार्हसि प्रभो मुनीनां वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः वक्तुमारभते देवं नमस्कृत्य पिनाकि
नं सूत उः ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा भविष्यन्नारदी पंच मार्कंडेयसमाह्वयं आ
ग्नेयं ब्रह्मवैवर्त्तं लैंगं वाराहसंज्ञितं स्कांदं च वामनं चैव कौर्म्मं मात्स्यं च गारुडं ब्रह्मांडं चेति पुण्यो
यं पुराणानामनुक्रमः अन्यान्युपपुराणानि कथितानि महर्षिभिः अष्टादश पुराणानि श्रुत्वा
संक्षेपरूपतः तेषामनुक्रमं वक्ष्ये सर्वपापविशोधकं आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहं ततः परं
नांदं संज्ञं कुमारेण कथितं तदनंतरं चतुर्थं शिवधर्माख्यं पुराणं नंदिनेरितं अतो दुर्वाससा प्रोक्तं—
यवीयं ततः परं कापिलं मानवं चैव तथैवोशनसेरितं ब्रह्मांडं च ततः पुण्यं वारुणाख्यं ततः का
लीपुराणाख्यं कालकं ठं च नामतः ततो वासिष्ठलैंगाख्यं नाम्ना माहेश्वरं त्विति ततः सांबपुरा
णाख्यं सूक्ष्ममिति चेरितं ततः सौरपुराणाख्यं सावित्रमिति चेरितं पाराशर्यं च मारीचं भा

सूर्य० गैवमुनिपुंवाः सर्वाएयुपराणानि शिवज्ञानकारिवौ स्कांदमघाभिवक्ष्यामि लक्षग्रंथविनिर्मितं
२ षड्विधं संहिताभेदैः पंचाशत्खंडभेदितं संहितानां तावु धास्तासु पासौ सौरसमाह्वयानामहं वः प्र
वक्ष्यामि संहितामतिशोभनां पुरा सूपसमास्येन कथिता भानुनापतेः याज्ञवल्क्याय तेनैव स
हिता सौरसंहिता सौरसंज्ञानुसाला तत्र ग्रंथतस्तु सहस्रनः निर्मिता सर्वविज्ञानसागरापावनीप
रा गता धान्येन महादेवः पुराणैरखिलैरपि तात्पर्येणां विकानाथः सर्वज्ञः प्रतिपाद्यते तत्त्वेषत्वे
ण रुद्रश्चतद्दिशः प्रतिपाद्यते तथा विष्णुस्तथा ब्रह्मा तथा देवा अपि द्विजाः कथ्यंते दशभिर्विप्राः
पुराणैः परमेश्वरः चतुर्भिः कथ्यते विष्णुर्द्वाभ्यां ब्रह्मा जगत्सतिः एकेन भगवान्देवो भास्करः सर्वै
समाख्याता देवता अपरा अपि रुद्रचिह्नादिदेवानां पः कजीशिवसंज्ञिनः सर्वव सर्वमानानां भिष्टाता वः
सनातनः आष्टादशपुराणानां कर्त्ता सत्यवतीसुतः तेषामेवप्रक्रोरस्य सुनिर्माम चोदयत् पुरा
णेस्ववेदार्थविस्पष्टोजापते खलु विभेनिमामवर्षं वेदः पुराणानि च कानि चित् साक्षाद्वेद विरुद्धा राम०
र्थं प्रवदंति घुचित्कचित् अधिकानि विभेदेन नैव वेदे परं प्रतिषु पिगतिर्येषा ताः कर्म प्रवदंति हि सा २

धान्यन्नपुत्रा अर्थोद्भवंददंतिचमहेश्वरं ब्रह्मसर्वजगन्मूलंतद्ध्यानंतस्यचर्चनं भस्मनोद्धूलनंत्रिर्य
रुत्रिपुंड्रंशिवपूजन प्रायोन्येनपुराणनिप्रवदंतिहिसाहृनेवेदसिद्धेषुधर्मेषुमतिर्येवाद्विजात्मनां
दुर्लभाःस्वलुतेसर्वेविवसंशयकारणीवैभवंसर्ववेदानांकःपुमान्वक्तुमर्हति शिवएवखलुश्रो
त्रोयथावद्वक्तुमर्हति ब्राह्मणानांचवेदानीवैभवेकेवलैर्नरैभिःशक्यतेनैवविज्ञातुंकल्पकोटि
शतैरपि प्रसादादेवरुद्रस्यभवानीसहितस्यच शक्यतेवेदितुंतेषांवैभवंकिंचिदास्तिकाःबि
ल्वाधिकोमहादेवःकृपयाकेवलंबुधाः धरण्यांपिप्ररूपेणएवलक्ष्मेतेवैखलुनान्यथा अविनी
तोपिवीतोपिज्ञानहीनोपिवावडवः पूज्यःसर्वजनैर्नित्यंसशिवःखलुनेनरः ब्राह्मणानांश
रीरेषवर्त्तंतेसर्वदेवताः वाचिवेदाःसहांगैश्चवततःपूज्याहिब्राह्मणाःकिंचिन्मात्रमपिप्राप्तोवेदानां
स व्यापिविधज्ञो येषांतेपूजनीयाहिसर्वदासर्वजंतुभिःवेदस्याध्ययनेनैववेदार्थःपरमेश्वरःप्रसन्नः
प्रार्थनीनायुःपरिज्ञानंददातिहि महादेवप्रसादेनखलुवेदार्थविद्भवेत् नेतरस्यततःशंभुप्रसादंचि
समर्चयेत् मेरुश्रृंगेनेपुरारम्येसर्वयोगिनिषेविते पाराशर्योमहायोगीव्यासःसर्वीर्यवित्तमः

सुर्प. २
3

भूत्वायेधाग्निमध्यस्थोवाग्यतोविजितेंद्रियः आम्नायांनैकसेवेचसोंवेसंसाभेषज नीलकंठवि
रूपाक्षंचंद्रलेखावनंसकं ततापपरमंघोरंतपः संतर्पयन् शिवं तपसातस्यसर्वज्ञः संसारो
दधितारकः प्रसन्नः परयाभक्त्यासहसन्निहितोभवत् तंदृष्ट्वारुद्रमीशानंकृष्णद्वैपा
यनोमुनि प्रसन्नस्तोकरक्षार्थंप्रसादाद्देवः शूलिनः अप्रकाश्यपद्मौदाम्नायशेषार्थोचतंस
केचतुर्धाकृतवान् विप्राययथापूर्वंसनातनम् एकविंशतिर्भिदनऋग्वेदंकृतवान्मुनिः शा
खानांतुशतेनैव यजुर्वेदमथाकरोत् सामवेदंसहस्रेणशाखानांतुप्रभेदतः आथर्वणमथो
वेदंविभेदनवकेनतु अथशिष्यान्सजग्राहचतुरोवेदपारगान् सुमंतुंजैमिनिंचैववैशंपायनसं
ज्ञितं पैलंसंततथाप्राज्ञंतैयोगमासः सत्यवतीसुतः ऋग्वेदश्रावकंपैलंजग्राहसमहामुनिः
यजुर्वेदप्रवक्तारंवैशंपायनमवाह जैमिनिंसामवेदस्यसुमंतुमिनरस्यचशाखानांश्रावकाने
कविंशतिं जग्रहेवेदविकृष्णद्वैपायनोमुनिः यजुः शाखाशतस्यापिश्रावकानाशतेमुनिः राम॰
अद्वपापरिजग्राहपराशरसुतः सर्पसाम्नःसहस्रस्यशाखस्यमुनीनांचसहस्रकेजग्राहमुनिः ३

शार्दूलः साक्षात्सत्यवतीसुतः आथर्वणस्य वेदस्य शाखाभेदप्रवर्त्तकान् मुनीजग्नाह सर्वा
न्तपाराशर्यो न वास्तिकाः वेदानाममि शाखानां श्रावकाः यमुनीश्वराः सर्वे ते हिंसपायेताःस
त्याकृपदयान्विताः ब्रह्मचर्यापवाभ्यां च क्षमाधृतिमिनासैनः शौचसंतोषपेदातैश्च तपसात्व
ज्जपापिच आस्तिक्येन च मत्याच सिद्धांतश्रवणेन च न्तेनेन च जपेनैव सपुक्ताः सार्वदा
दरान् स्वस्तिकाद्यासनोपेताः प्राणायामपरायणाः प्रत्याहारपरानिसंधारणं ध्यानस
मुत्ताः समाहितीधयः सम्यक्कृशिचभीक्तिपरायणाः शिवार्चनपरानिसं वेदसिद्धेन वर्त्म
ना तीर्थसेवापना नित्यमातृसुश्रूषणेरताः पितृषुस्रूषणेपेताः सर्वदा तिथिपूजकाः अ
भ्यागतानां सर्वेषां पूजकास्तु विशेषतः आतानामपि सर्वेषां मातृवद्रक्षंकाभृशं कामक्रोधमहा
लोभाहर्षमोहविवर्जितः तोषमोहविनिर्मुक्ता दंभदर्पादिवर्जिताः लक्त्सिताचारनिर्मुक्ताः कुष्ण
स्वार्थपराङ्मुखाः परापवादं निचक्काः परद्रोहविवर्जिताः सुतर्कसहितानित्यकुतर्कविमुक्तयाः
निद्रालस्यादिनिर्मुक्ता निर्द्वंद्वा निरुपद्रवाः निरस्ताशेषदोषाश्च समस्तगुणभाजनाः शिक्षा

सुर्य० जठः सर्वजठअजरा आस्तिकोत्तमाः अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैर्भस्मदिग्धकलेवरः ऋषय
४ ऊचुस्तुः भगवन्सर्ववेदांतैः किं वस्तु प्रतिपाद्यते तस्य किं लक्षणं साक्षात् कानि नामानि तस्य
तु कादृशं तत्परिज्ञाने केनतत्प्रापने चिरात् केनमुक्तिपरांगानि कानिज्ञास्य नसम्भ्रम क
स्मिन्सर्वाणि कर्माणि पर्यवस्यंतवस्तुनि वेदांतेषु समस्तेषु किं वा सारतरान्मतं ब्राह्मणस्य विशेषे
ण वेदेषु सकलेषु च को धर्मो विहितः साक्षादन्यस्य च मुनीश्वर कीदृशो धर्मसंज्ञस्तु कीदृशो धर्म
संज्ञकः सर्वज्ञः संग्रहेणैव ब्रूहि कानिणिकोत्तम सूत उवाच एवं मुनीश्वरैः पृष्टः कृष्णद्वैपा
यनो मुनिः उवाच सकलं संस्पृक्रमेण करुणावशात् व्यास उवाच शिवः स्वरूपं वेदांतैः समा
सैः प्रतिपाद्यते तद्रूपं सत्यविज्ञानसुखानंदैकलक्षणं शिवः शंभुर्महादेवः सत्संदोमीश्वरः प
रः ब्रह्मा विष्णुस्तथेशाने ईश आत्मा हरोक्षरः एवमादिनि नामानि तस्यासाधारणानि वै
प्रत्यक्ब्रह्मैकताकारं विज्ञानं नतरद्विजाः वेदांतैनैव तज्ज्ञानं जायते नापनैः सदातेनतंनमुक्तिः प राम०
रांगानि शमादीनि जपोधना सर्वकर्माणि विज्ञाने पर्यवस्यंति मुक्तिदं आसाश्रमसमाख्यं पञ्चम ४

पाप्तुपर्तपरं वेदांते पुनस्तारतरसुतम ब्राह्मणस्य विशेषेण धर्मोपमपरस्य च भूत्स्यैवोद्भूतत्वं प्र
त्वन्निंपुटस्यैव धारणं चोदनालक्षणो धर्मो निर्दिष्टो धर्म इति चोदनासममेवार्थे वेदत्वात्समा
प्तिकः चोदनायाः प्रमाणत्वान्नेवसंदेह मर्हति निश्चितं ज्ञायते यस्माद्धर्मादिविषयाप्रमा तथा
चोदनाप्रमित्यनुदयः क्वचित् अधीतं सांगे वेदस्य प्रमितिर्ज्ञायते यतः ज्ञापनेत्य विपर्ययतस्त्वाप्र
माचोदमैनया एव खलु मानांतरीनवष्टब्धविषया खलु चोदना प्रमाणांतरसंवादापेक्षा नास्त्येव
सर्वथा स्वतःप्रमाणभूता हि चोदनांतींद्रियार्थेण कर्मभागस्तु वेदस्य साध्याधर्मादिगोचरः
वेदान्तास्सिद्धवस्त्वेकविषयानन्दिपापरोः सिद्धरूपंपरंब्रह्मस्वप्रमानंदलक्षणं आनंदः पुरुषा
र्थो हि नत्त्वमानं हि चोदना पुरुषार्थेस्तिना सेसं र्य वेदस्य खलु सन्नमाः स्वार्थतात्सर्पवद्वाक्यं प्र
माणंसुतरां खलु साध्येस्य पुरुषार्थस्य विनाशस्य चोदना पुरुषार्थ्येस्तिनात्सर्पे वेदस्य खलु
सत्रमाः स्वार्थतात्सर्पवद्वाक्यं प्रमाणं सुतरां खलु साध्यस्य पुषार्थस्य विनाश्य च संभवात् न
यासातिशयत्वाच्च ब्रह्मविज्ञानशेषत्व सर्वसातिशयं सोख्यशेषेण नियस्य हि ततः शेषिपरं ब्रह्म

सुर्य० सच्चिदानंदलक्षणी एक एव हि वेदार्थः सत्यमेव मयेरितं अस्य वेदस्य वक्ता तु कस्मादसौ परमेश्व
५ रः व्यंजकः केवलो विप्रा नैव कर्त्तेति संशयः अतो नंतसुखं ब्रह्म विषयज्ञानकारणं चोदना
5 मानमेवस्मात्सुसूक्ष्मपरिदृश्यतो सूतरूपाच्च एवमुक्त्वा मुनिर्व्यासः शिष्यानालिंग्य सुव
तान् प्रणम्य सांबमीशानं प्रययौ कैलासपर्वतं मुनयश्च महात्मानः सर्वशास्त्रप्रवर्त्तकाः प्रणम्य
स्वगुरुं व्यासं वेदविज्ञानसागरं वेदानध्यापयामासुर्मुनीद्रानीमि कोन्तमान् स्वाध्यायाध्यय
नादेव तथैवाध्यापनादपि जायते शुद्धविज्ञानं खलु नान्येन हेतुना अन्यहेतुसमुत्पन्नज्ञा
नेन हि संशयं विदविज्ञानलाभाय वेदानामुपबृंहणं पुराणमभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो विगतस्पृह
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च वंशानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणं अभ्यसे
कुद्रुपानि संसारं हरति क्षणात् विशेषेणाभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणः सौरसंहितामिमां श्रावकः सर्व
पापेभ्यो मुच्यते सत्यमीरितं इति श्रीस्कांदे सौरसंहितायां प्रथमोध्यायः वालखिल्या ऊचुः क एम०
थं योगीश्वरः सूतः प्राप्य वेदार्थमुत्तमं लब्धवानाश्रुतः सूत वद तत्समहेश्वर सूत उ पुरा ५

हिमवतः पार्श्वेयोगीपरमधर्मर्मवित् याज्ञवल्क्योमहाधीमान्लोकानांहितकाम्यया स
हस्रकिरणंदेवंसमस्तंजगदाश्रयं सुरासुरमुजगणैर्मुनिभिश्चसुसेवितं त्रिलोकनमन
सादेवींसावित्रीवेदमातरं साक्षाद्रुद्रस्यदेवस्यहरस्यप्रतिपादिकां चतुर्विंशतिकंलक्षंजजाप
विजितेन्द्रियः ऊर्ध्वबाहुर्निराधारःपादांगुष्ठेविष्ठितः जपेनमहातावास्तरःप्रसन्नःप्रकटःप्रभुः
स्वयमाविरभूत्तस्यपुरतःपरमेश्वरःतंदृष्ट्वासर्वलोकेशंतेजोराशिदिवाकरं प्रणम्यबहु
षःप्राज्ञस्तुष्टावमुनिपुंगवः आदित्यंसर्वलोकश्रुजगतामार्त्तिहारिणं सदासन्निहितंदेवंनमा
मित्वामहर्निशंनविनित्यनिशंवाचोजयंज्ञिमुवि ये जनाःतेषामिष्टप्रदातारंनमामित्वामहं
प्रभो विनेत्रंतंसदोतं संसारस्यास्यनिर्मन्त्रंकिंभगवंतंमहादेवंभवानीसहितालयं सहस्रकि
रणंसम्यक्ज्ञानगम्यंपरंपरं साक्षिभूतंसमस्तस्यनमामित्वामहर्पतिं सर्वेवुगेनानुगदेवंसाक्षा
देवत्रयीमयं समस्तजगतोमङ्गलेनमामित्वामहंसदा भानुमंतंभगंतरणोंभवभीतिविमर्दनं
भावनारहितंसाक्षात्प्रत्यक्षत्वांनमोस्यहं प्रद्योतंपरत्तैमंतत्वंपरतत्त्वप्रकाशकं पवित्रं

परमंसाक्षात्त्वमामितामहेविभो भास्करंपरमार्थार्थभावकंभवभेपजं प्रणमामिहाभक्त्या
परेशंत्वामहंसदा सूतउवाच एवंमुनिवरस्तुत्वाभगवंतंदिवाकरं अष्टकृदखिलंवी-
मानाम्नायहृदयंगतं भगवानपिसर्वेषाममभीष्टसकलप्रदः यथावत्सर्ववेदांतोदरसंस्थितं
यन्नदेवाविज्ञानेनिपतंतोपियतीश्वराः तद्दिव्यज्ञानमज्ञानग्रस्तस्यासनिकल्पितं आत्मानम
विज्ञःसाक्षादनार्यंतास्वयंप्रभा आत्मन्येवत्वविज्ञानंकेवलव्यावहारिके सर्वज्ञकप्रमाणता
भगम्यंदुर्वठोद्भवे अज्ञोस्मीतिपदज्ञानंविभातिहिचिदात्मनि रातुभ्रूयातिरेकेणनजदस्तिक
दाचन महादेवप्रसादनुसुसूक्ष्मपरिदृष्टस्यजन्मप्रकाशाव्यतिरेकेणजायतेनप्रकाशावत्तू अ
ज्ञाना श्रयेमात्मानंचिद्रूपेकेवलंविना कल्पयेतिभ्रमादन्योतत्वानिचतत्परे पानिकस्य
तेशुद्धचिद्रूपतःपरांतानिवास्तवभेदेननैवभिन्नानिसत्यम अभावादेवभेदस्यवास्तवस्य
निरूपणे एकत्वेनविरुद्धत्वाद्दोनैकस्यवस्तुनः दृष्योर्भेदेनभेदस्यप्रवेशोसतिहिद्वयी भेदो
तरेणभिन्नत्वेषेषानुत्वागतीरिय पानिभिन्नानिनत्वानितानिचिद्रूपतस्ततः नैवभिन्नानि

चिद्रू पाधिद्रूपंभिपतेकथं वैशेषिकेणरूपेणचित्तस्त्रिन्नेवभिद्यते नच्चवैशेषिकेरूपेचि
त्तोभिन्नंभवेपाधि चेतन्नूपंभवेदवयथाकुरनादिसंमतत्तथासत्तिचित्तोभेदःसर्वथानैवविं
घते अभिन्न तच्चिदेवस्याद्भेदाभेदोह्यसंगतः अतस्तत्वानिभिन्नानिभाषयैवनवस्तुतः सर्ववे
दषुचैतन्नैकेवलेपरमंपदं इतोन्यथामतिःपुंसांमोहायैवहिकेवलं सचमानाजितमभमेन्याद्धसाप
त्तजिपापत तद्विरुद्धतयेवार्थभवदंतिहिता किंकाः सर्वेतंत्रांएवतेसर्वेनश्रुतस्यर्यो पजीविनः अ
मोवेदविरुद्धार्थंगृहीयात्नैवबुद्धिमान्नविभातिजगदात्मना जगद्विवर्त्तनस्सैवकारणत्वेनएतत्वे
पःस्थितःआकारस्यतुसत्वादिगुणाकारैस्त्रिधाभवेत् तेषुसत्वगुणादीषद्रजोमिश्रान्महान
भूत् तदुपाधिवशोनैवद्विधासर्वेश्वरोभवेत् सर्वज्ञस्त्वेक्षितानाचेतितनस्ततः पंडितोन्तम से
त्वोपाधिवशाद्बुद्धे भवेदवेक्षितानुसः सएवतमसाविष्णुभवेद्ब्रह्मारजोगुणात् तेपिलोकोपा
कारायभवंतिवहुधामुने रुद्रस्तेषुहरेरंशाल्लोकानांहितकाम्ययाहरिमन्यस्तजसेषमहावल
पराक्रमः ब्रह्माणंब्रह्मणस्त्वंशादमैत्र्यंरुद्रःसनातनः नहुरुतेविष्णुरप्येवंब्रह्मापिकुरुतेतथा

सुर्य॰ ७ रुद्रांशाद्रुद्रस्यैवानुरुद्रस्यैवाज्ञयैवतु कुरुतः सर्वलोकानामुपकारायनस्वतः ब्रह्मविष्ण्वादिरू
पाणरुद्रांशेनकेनचित् लोकानामुपकारायस्वयंविभ्रस्थितोभवेत् विष्णुश्चलोकरक्षार्थं
ब्रह्मरुद्रादिरूपतः आत्मयोदवदेवस्यैयस्थितोभवेत्तथाब्रह्मापिरुद्रस्यनियोगादेवकेवलं।
रुद्रविष्ण्वादिरूपेणमायायैवस्थितोभवेत् ब्रह्मणश्चहरेरंशःस्थितोयोरुद्ररूपतः सतुस्वांशि
२ स्वरूपस्यविधेयस्याचुंस्यव ब्रह्मवि— दिरूपेणलशोरुद्रस्ययःस्थितःसविधेयोभवेत्साक्षाच्छि
वरूपस्यकेवलं महामोहवसेनैवहरिब्रह्माणमीश्वरमनुतेचसमंमर्त्योहयाहोमोहवैभव
स्यानंत्यवलेनैवहहरःसर्वोत्तमोत्तमः निदानोलोकरक्षार्थंभवेत्स्वांशेनकेनचित् अविज्ञायन
रास्तस्यवैभवंमन्यतेहरं निहीनइतितैसर्वेपाषंडाःपापयोनयः श्रुतिस्मृतिपुराणानिसमस्तानि
न्कचित्कचित् तेषामंशांशिमावस्यविशेषमनपेक्ष्यच सामान्येनैवचोत्कर्षंचापकर्षंचदंतिहि
क्वचित्तुतानिनिर्णीयभवदंतिचसत्रय प्रसादादेवरुद्रस्यप्रमाणानियथायथातथातथामनुष्य राम॰
ष्वाणीप्रकाशंतेनसंशयःमुनीनामपिदेवानांतथान्यषामपिद्विजाप्रसादादेवमानानिप्रकाशं ७

तेन यातनया प्रसादहीनाः पापिष्ठाः प्रमाणयाविमोहिताः अन्यथैव विजानंति निर्णयाश्चैकबु
द्धयः विजानंतीश्वरोत्कर्षं प्रसादादेव केवलं तेषामेव विनिर्मोक्षः संसारादचिरेणहि नत्रा
वत्रिषतुब्रह्मनुत्कर्षं शंकरस्यहि कोविजानाति कोवक्ति वैव विनिर्मोक्षः संसारादचिरेणी
हि नत्रावत्रिषतुब्रह्मनुत्कर्षं शंकरस्यहि कोविजानाति कोवक्ति वै भवेनस्यस्त्ववत उक्ति
र्घुणाक्षरन्यायससापि स्यान्नवाथवा नजाने चाग्नदीपास्तपत्रसरित्विद्विजं सर्वथादेवस्य प्र
सादेदेवकेवलं प्रसन्नात्मुन्यतोमवर्कोविषपानतः क्षसापिविसध्यज्ञानेवस्मत्यानन्मूलपापि
त्व अतःप्रसादअन्येवमदीपावाकशिवस्यतु निवपुरायेनमद्धाणीप्रसन्नानेववेदनात्
प्रसादादेवसांवस्यशिवस्यैवतुकवलं प्रसादंकुरुतेशंभुः करुणाकरः तेनैवप्रेरिताएव
ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः सृष्टिस्थितिसंहारकार्याणिसर्वेकुर्वन्तिसत्तम तथैवरुद्रःसंहारप्रधानःसक
लास्यतु प्रधानःपालनेविष्णुःसृष्टौसाक्षात्पितामहः प्रिमत्नीनांतुसर्गस्यानंतरंपरमःस्थितः
शब्दादीनांतुभूतानामुत्पत्तिंकुरुतेस्वयं सूक्ष्माकारानामुनेशब्दादीनांस्पर्शात्मकस्ततःरूपरूपो

सुर्य०
८
6

महानग्निर्जायते क्रमशो मुने आपस्तात्तु विद्याद्ग्नेन अतोराधवनी क्षमा शब्दादिष्वेव भूते
षुजायते पंचदेवता सर्वतस्तेवशादे चस्यशचेक्षतुद्भौरूपेरुहस्तविश्लोश्वरसेगधेप्रजाप
तेनत्रदंशाः क्रमेणैव मुने भूतसमुद्भवाः सदाशिवेश्वनो रुद्रस्तथा नारायणो विधिः इतिना
म्नाम कीर्त्तितेनेषु रुद्रः शिवात्मप पुरस्ताद्दंडसर्गस्य ससर्जायो द्विधा पुनः अपामेकांशके विद्द
न्वर्कं वीर्यममासृजत् तदंडमभवद्धेमं सहस्रांशुसमप्रभं तस्मिन्युत्तेस्य मं विश्वुत्स्नांशेन
समन्वित आपो नारा इति प्रोक्ता सूक्ष्मास्तासु निसत्तम तापदस्यायैर्मतः पूर्वेन तेन नारायणः।
स्मृतः सोयं नारायणः श्रीमान् स्वप्रधानस्वनूपत्त जनार्दनः सुखी विष्णु विषकेनेतृ इत्ततोरि
तः अंशोपापि वृश्मेनेवव्यमेत्ति परिकीर्त्तितः अपामंतभ्भनवस्थानं नारायण इतीरितः
जाग्रशेनैवव्यस्रेत्ति परिकीर्त्तितवेदः सम व्याप्तुरुद्रवीर्यान्मनैवतु सर्वकारणविश्वात्मेसुच्य
तेस्वक्ष्मदर्शिभिः रुद्रस्य वीर्यतो विष्णुर्योयं नारायणः स्मृतः सोयं सांवर्महादेवं ध्यात्वा घप्रार्थ राम०
शेश्वरं द्विधाकृत्वात्मनो देहमर्धेन पुरुषोभवत् अर्धेन नारी तुस्यां तु विराजमसृजत्सुरं पु ८

नःसर्वेंद्रियाणंचप्राणानांचसमष्टयःजायंतेपंचभूतेषुसूक्ष्मेषुमुनिसत्तम सर्वासांचसम
ष्टीनांनियंत्रोदेवताःपुनः विजायंतेमहाभूतसंष्टिःपश्चात्प्रवर्त्ततेभूतानांचाभिमानिनोजा-
यंतेदेवताःपुनः ब्रह्मांडस्थूलभूतेभ्योविजायेतयथापुरा हिरण्यगर्भोभगवान्ब्रह्मणोंशःस्वपोष
नः ब्रह्मांडंप्राविश्यखेननिर्भिन्नबहुरूपतः सोयमंडमघोनेनवपुषाकेवलेनतु सेम्पादस्वरूपे
णैतैरखांडंविवर्धते अंडावच्छिन्नभूतेभ्योमुनेलोकाश्चतुर्दश कर्मणांफलभोगार्थंविजायंते
शिवात्तयो तेषुलोकेषुभूर्लोकःपृथिव्यामेवजायते महानलायाःसप्तैवपातालास्त्रिसमुद्भवाः
महातलंहेमतलंसर्ववर्णोपशोभितं प्रासादैर्विविधैःशुद्धैर्देवतायतनैर्युतं शैलंरसातलं
विमाशार्करंहितलातलं पीतंसुतलमित्युक्तमतलंविद्रुमप्रभं सितंहिवितलंप्रोक्तंपातालंचासि
तेरमन तेषामधस्तान्नरकारौरवाद्याःप्रकीर्तिताः पापिनस्तेषुपच्यंतेनतैवर्णयितुंक्षमाः पा
तालानामधस्तान्तुशेषाख्यावैष्णवीतनुःतदाधारमिदंसर्वंसानुकालाग्निमाश्रितास्तुवर्लोकेजलो-
जानः स्वर्लोकोजातवेदसि महर्लोकादयोजातास्त्वपेवायोमहामुने सत्यलोकस्ततःपरं तस्य

सुर्य० रं शाल्मलिद्वीपः कुशद्वीपस्ततः परं क्रौंचद्वीपस्ततः प्रोक्तः शाकद्वीपस्ततः परं तथैव पुष्करद्वीपो
९ जंबूद्वीपोष्टमिस्मृतो तत्र धर्मस्य सर्वस्वमधर्मोप्यत्र तिष्ठति द्वीपानामंतरस्तिष्ठंति सागराः प्रस
तम द्वीपाद्वीपो महानुक्तः सागरादपि सागराः क्षारोदेक्षुरसोदश्च सुरोदश्च घृतोदकः दध्युद
9 क्षीरसौ चित्तलः स्वादूदश्चेति सागराः पंचाशत्कोटिविस्तीर्णा समुद्रा धरास्मृता जंबूद्वीपः सर्वेषां मध्या
नां द्वीपानां मध्ये समास्थितः तस्य मध्ये महामेरुर्विश्रुतः कनकप्रभः चतुराशीतिसाहस्रयोजना
नस्तस्य चोच्छ्रयः प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः मूले षोडशसाहस्रो विस्तार
स्तस्य सुव्रत भूपद्मस्यास्य शैलोसौ कर्णिकात्वेन संस्थितः हिमवान्हेमकूटश्च निषधश्चास्य द
क्षिणे नीलश्वेतश्च शृंगी च तदुत्तरे वर्षपर्वताः तिष्ठंति परितश्चान्ये पर्वता मंदरादयः भवे पूर्वहरेर्धा
द्वीपे द्विपा निवृहभिर्बुधः पुष्करेत्वमहापीतं घातकी षंडसंयुतं शाकद्वीपसमाख्येतु वर्षे जलदसं
युतः कौमारं सुकुमारि सुकुमानं च षर्षं पंकुसुमोत्तरं मोदकाख्यं मुने वर्षं महद्रूपमाद्भुतं क्रौंच एम०
द्वीपेतु कुशलं मुने चर्यं सुजनेमनोरथं उष्णप्रवरसे तेच मुनिवर्षं समाद्भुते अंधकारसमाख्ये ९

चतथाद्रुंउभिसेज्ञितं कुशद्वीपेमुनियोगींद्रो वर्षमुद्भिनसंज्ञितं वेणुवर्षंतथाविद्धन्वर्षसैरकसंज्ञितं
लंवकंचजिसज्ञंचमुनेवर्षंप्रभाकरं कापिलंशाल्मलिद्वीपे श्वेतंवर्षसमाकृपु हरिताख्य
मुनेवंषवर्षंजीमूतंसीतेजे हरितंवैद्युतंषवर्षंमानसंसुप्रभाग्धिकं प्लक्षद्वीपेमुनिश्रेष्टवर्षंशांत
भयाकृपे शिशिराख्यंतथावर्षंशांतभयाकृपेविद्धन्सुखोदयं आनंदाख्यंशिवाख्येच क्षेमकास्म
द्रुमाकृप जंबूद्वीपेमुनिश्रेष्टवर्षंहिमसमाकृये देवकूटाभिधंचवर्षंनिषधाख्याभिलावृतं नीलो
सत्तसमाख्येच श्वेतंवर्षंनथोत्तरं पूर्वसंज्ञंतथावर्षंगंधमादनसंज्ञितं षद्वलारिंशद्देशानिवर्षा
णिद्विजपुंगवएषुवर्षेषुराजानःषद्वलारिंशदेवहि जंबुद्वीपाःसर्वेनाजानःसत्यवादिनःवेदोदित
समाचारनिरताविश्वरक्षकाःअनुग्नादुर्विनीतानांविशेषतः स्थापकावेदमार्गस्यनिर्गणश्च।
विशेषतः प्रशांताश्चविनीतानांसगणाश्चविशेषतः दयापरातपरः शुघोदेवतानांवपोषकाः ब्रा
ह्मणानांविशेषेणयिदुषांचविशेषतः स्थापकोवदमार्गस्यविशेषेणसदामुदा शिवभक्ताविशे
षेणशिवलिंगार्चनेनताः त्रिपुंड्रावलिभिदोभासतभस्माचलंकृताः जंबूद्वीपमिदंतेषांचरितिन

सूर्य० विशेषतः पुण्यभूमिनि विख्यातं प्राप्यं पुण्यवतां नराणां महाश्रीहायापवनान्द्रणां मन्माप्यमतिशोभन
१० स्थानस्थं प्राप्य लोकेस्मिन्नरो यो विकालेद्रियः नाप्यक्रामति संसारात्स सुखं ब्रह्मसहा भवेत् अ
10 पारासारसंसारसागरोत्तरणैरतः अस्मिल्लोके हरं नित्यं पूजयेदादरेण तु चतुर्दशसहस्राणि
योजनानि महापुरी मेरोरुपरि विख्याता तत्रास्ते चतुराननः तत्रैव पत्तनं रम्यं महाचि— महेश्वरः
अशेषजगन्नाथैः सह देव्या सनातनः तत्रैव पर्वतवरा दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् इन्द्रादिलोक
पालाश्च निवसन्ति सदा मुने कैलासपर्वते रम्ये नानारत्नसमन्विते नानादेवसमाकीर्णे नानाग
न्धर्वसेविते नानापक्षिसमाकीर्णे नानामुनिसमावृते अतीव शुभदं चित्रमस्ति चापत्तनं मह
त् तत्रास्ति भवानीसः सह देव्या महेश्वरः उपास्यमानो योगीन्द्रैर्ब्रह्मनारायणादिभिः स एष भ
गवानुदु— ध्याकालेषु नृत्यति श्रीमद्याघ्रपुरे देव्याः सदा नृत्यनिसंनिधौ अनेकजन्मासमि
द्धाः श्रौतस्मार्त्तपरायणाः तत्रैव परिपश्यन्ति नर्त्तनं भुक्तिमुक्तिदं इत्यादिस्कान्दे सौरसंहितायां द्वि राम०
तीयोध्यायः श्रीभगवानुवाच अतःपरं प्रवक्ष्यामि तव योगीन्द्रवंदि त्रैलोक्यस्यास्य विस्तारं १०

क्षेपेणजगाद्वित किरणैर्ममर्च्चैदोश्चभास्यतेयोदास्तिक तावद्भूर्लोकइत्युक्तः तत्रसर्वप्रसाध्य
तेभूर्लोकवासिनांसर्ववहुलपार्थिवांशकैः भूतानांतरांशकेभ्यस्तुपंचभूतमयेहितत् भूर्लोकेनभु
वर्लोकःसमुद्रइत्युच्युतेमया आधिक्यंकेचिद्दिक्षेतिविस्तरएत्सरिमंडलात् तत्रैववसतांदेहाः अ
पामंशैस्तपोघनअधिकाअलोकाश्चततद्भूतांशकाच्चिकाः आदित्यमंडलादूर्ध्वंध्रुवोयावत्सस्थि
ष्टितः तावदुक्तःसुवर्लोकस्तत्रवायोस्तुनेमयः वायोस्तुनेमयःसप्तसमासेनमयोदिताः आवहःसप्त
मःप्रोक्तःप्रवहश्चततःपरंतस्येणनुवहःप्रोक्तःसंवहस्तदनंतर विवहस्तत्परःप्रोक्तस्तत्परश्चप
एवहः ततःपीरवहःप्रोक्तस्तद्वेदाःकोटिकोटयः भूयेयोजनलक्षेतुमंडलंममसंस्थितं इंद्रोयो
जनलक्षेतुमंडलंमममंडलात् चंद्रस्यमंडलादूर्ध्वंनक्षत्राणांचमंडलं स्थिरयोजनलक्षेण
णाद्धंलक्ष्यहमडले तस्माद्योजनलक्षेतुस्थितंसप्तर्षिमंडलं सप्तर्षिमंडलादूर्ध्वेलक्षयोजन
कैध्रुवः नवयोजनसाहस्रोविष्कंभोमुनिसत्तम अस्तुश्लोतिफकाशश्चमेडलोंतोस्थितोमम
चि लक्षयोजनसौलीमंडलंममसुप्रभे आमनंसंन्यथाचान्येमंडलंममतोहिताः शशिमंडल

सुर्यं॰ विस्तरोद्विगुणोममेमंडलात् भार्गवस्योषधीशस्यषोडशांशःप्रकीर्तितः भृगोःपादविहीन
११ स्तुवाचस्पतिस्समाख्यतः ततःपादविहीनोऽसौममस्तनुर्महीसुतो दिवाकरकरैरेतत्पूरितंभु
वनत्रयं त्रैलोक्यस्यतुविस्तारोनोनशक्यःप्रतिभाषितुं प्रवदंतिपुराणेषुविस्तारेणक्वचित्
सुनयःसेनपिप्राज्ञानशक्यःप्रतिभाषितुं ध्रुवादूर्ध्वंमहर्लोकःकेयोगिनःसनकादयः त
पोलोकवतःकोटियोजनःपरिकीर्तितः तत्रदेवास्थिताःसर्वेक्षुत्पिपासादिवर्जिताः सत्य
लोकस्तपोकात्कोटिषट्केनविस्तृतः सएवब्रह्मलोकाख्यःसएवसकलोत्तम सर्वलोकगु
रुर्ब्रह्माविश्वात्माविश्वतोमुखः आस्तेसयोगिभिर्नित्यंपीत्वायोगामृतंपरं तत्रनारायणस्या
पिभवनंब्रह्मणःपुरे शेतेयत्रहरिःश्रीमान्मायीमायामयःपरःसविष्णुलोकःप्रथितःपुनरा
वृत्तिवर्जितः यांतितत्रमहात्मानोयेप्रपन्नाजनार्दनं ऊर्ध्वंतद्ब्रह्मसदनात्पुरंज्योतिर्मयंशुभंव
ह्निनाचपरिक्षिप्तंतत्रास्तेभगवान्भवः देव्यासहमहादेवः चिंत्यमानोमनीषिभिः योगिभिःश राम॰
तसाहस्रैर्भूतैर्गणैश्चसेवितः तत्रतेयांतिनियताभक्तावैब्रह्मचारिणः महादेवःपराःशांता ११

स्तापसाः सत्यवादिनः निर्ममा निरहंकाराः कामक्रोधविवर्जिताः द्रक्षांक्षिब्राह्मणायुक्ताद्रलो
कस्तत्रैस्मृतः तत्र वदेवेशं शंकरं शशिशेखरं प्रणवाद्यभिमानिन्योदेवताः पर्युपासते प्र
णवः सर्वमंत्राणामाधारः परमात्मनः दाक्षकोजटिलः शुद्धो भस्मोद्धूलितविग्रहः केयूरकटकोपेतः
पुंड्रत्रयविनाजितः व्याहृतिः परमा देवी विशेषेण विमुक्तिदः त्रिपुंड्रावल्लिनिमिदीमाभस्मने
वावृकुंठिनांसा वित्री च महाभागा कुंडलद्वयमंडिता प्रसन्नवदना दिव्याजटाजूटधरा शुभा
भस्मदिग्धशरीरा च पुंड्रत्रयविनार्जिता अन्ये च वैदिकामंत्राः सकला वहुकामदाः भस्मसं
च्छन्नसर्वांगास्त्रिपुंड्रांकितमस्तकाः रुद्राक्षमालाभरणाजटाजूटधरामुदु ब्रह्मविष्णुश्च सर्वत्रंदे
वनामपि दैवतोउपास्यतेमुदातत्र सदाभक्तिसमान्विनो तत्र गच्छंति विद्वांसः सत्यधर्मपरायणाः
ब्राह्मणावैदिकाविद्वान्नैव गच्छंति पापिनः नांतिकाश्चक्रमेणैव स्फसुकेनैव वर्त्मन श्रद्धाभ
क्तिसमायुक्तास्तत्र गच्छंति सत्तम स्नासाधरणपाभूर्त्यावेदमार्गैकवर्जिनो प्रसादकुरुतेदेवः सा
र्वदेनमस्कृतः मंत्रावर्लविनामीशः संसारदधितारकः प्रसादकुरुतेम्स्योत्वान्यथा नतयोध

सुर्प०
१२
12

न विष्ण्वादिदेवानां स्तद्वत्तासां पारणायैव तु प्रसादं कुरुते मह्यं सविदमार्गैकवर्त्तिनं नोत्रिका
णं तथा मह्यं सौभाग्यापामुनिसत्तमा नकैपासर्वज्ञं मन्नामि निजत्वविनिर्णयः महेश्वरः शिवः
शंभुः प्रणवस्यास्य गोचरः अणोरणीयान्महतो महीयानं विकायतिः उमापतिर्नमस्कार्यः सर्वै
र्ध्येयो जद्गुरुः तथा ध्येयो हरिर्ब्रह्मप्रमुखैर्गुणमूर्त्तिभिः तस्य ध्याता हरिः साक्षान्मन्नारायणस्व
मात्कमः देवः सहस्रशीर्षश्च विश्वाक्षो विश्वशेकरः विश्वो विश्वस्य निर्माता पाद्धकंपक्रासरणसरः
अक्षरः परमो नित्यो हरिर्मीषापतिः प्रभुः पुरुषश्च पुराणश्च जं विश्वमुपजीवति सोपं सर्वं महत्वेन
न तथा विश्वात्मतापि च योयं परायणत्वेन परब्रह्मात्मं नापि च अयमेव पपरब्रह्म यं ज्योतिः परा
परः अयमात्मा समस्तस्य चेतनस्यापरस्य च यच्च किंचिज्जगत्सर्वं स्मिन् दृश्यते श्रूयतेपि वा
अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायण स्थितः साक्षाद्देहान्ते वाक्यानां निष्ठारुद्रः पशोपतिः अवि
कापतिरेन रः स्वपत्ने मेव न संशयः अस्य नारायणस्यापि ब्रह्मणः परमीष्टनः रुद्रस्यापि शिवो ध्येयः ए म०
किं पुनः सर्वदेहिनां तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शिवं साक्षात्त्रिलोचनं दुर्धरेन समीशानि ध्यायेत्रिसम १२

तेदितः तं सर्वकारणीभूतमणीयांसमणोरपि महांतं महतः साक्षात्त्व एवं वेनैव पूजयेत् आका
राद्यास्त्रयो वर्णा अकारस्तु एव वस्तुतु ऊकाराद्या उकारान्तु स्वराशिश्च मकारकात् व्यंजनानि
समस्तानि मकारशेतेन पथ्यापुरं सर्वविदो विभाये वबिंदुर्नादास्तकाश्यननारैंदः साक्षात्सरज्यो
तिः स्वरूपात्परमात्मनः विभासते नेनतः साक्षान्मात्रकार्चणीरूपिणी सर्वविद्यात्वयाशुक्ता
केवलं प्रणवात्मिकावेदास्मतिसुनाणानि यत्किंचिदपरं परं शब्दारूपेतुनस्सर्वे मात्रका
याविर्जंभूणी प्रणवः सर्ववेदानामत्त आर्पेन मध्यतः प्रणवेनित्ययुक्तस्य न भये विद्यतेक्व
चित् तर्वव्यापिनमोकारं मत्वा धीरो न शोचति प्रणवोस्य परं ब्रह्म प्रणवः परमे पदं प्रणवे
नित्ययुक्तस्य न भयं विद्यते क्वचित् तस्य भक्तितिलीनस्य यः परः स्य महेश्वरः योपं महेश्वरः
साक्षात्प्रणवस्याव्ययगोचरः तेदेवपरमं ब्रह्म सर्वे सत्यं च स्वभावतः तमप्यानामिह ध्यथ्यनेकृत
ध्येयमास्तिकैः तदन्यद्देवतं स्तकासंसत्यमविशेषजनतः वकारस्यात्मत्सर्वे पांतद्विसाक्षाद्भिवंक
रःतदन्येन्मशिवाः सर्वेतनसेन सिवंकरः ससचहि शिवः साक्षात्त्रामनश्वार्यत्तोपिच ईणना

सुर्य०
१३
13

गीतु कीयस्य स्वात्मभूतानि वस्तुनः मं विदित्वा हि मुच्येनेत्रा ह्मणा नैव कर्मणा ततस्तज्ज्ञाननिष्ठस्य
न्मुमुक्षुः सर्वसाधनैः शिवज्ञानैकनिष्ठस्तु श्रद्धां कुर्याद्विशेषतः शिवमेकं तथा कुर्याद्ध्यानं चा
पि आत्मनः योगाभ्यासं तथा कुर्यात्संन्यासं कर्मणामपि विविक्तमेची लब्धाशने सुखासीनो जिते
न्द्रियः समग्रीवशिरःकायस्तु विमलस्तावकुंठितः त्रिपुंड्रधारणैर्युक्तो गुरुभक्तिसमन्वितः हृ
त्पुंडरीकमध्ये तु शिवं सत्यादिलक्षणं सर्वस्य जगतः साक्षात्सृष्टिस्थित्यंतकारणं पुमासह
पंकल्याणं नीलकंठं त्रिलोचनं प्रसांतं प्रभुमीशानं ध्यायन्निसमंन द्विजः ध्यानेनैव शिवज्ञान
ज्ञानान्मुक्तिर्न कर्मणा कर्म तु ज्ञानहेतुः स्यादिति तत्त्वविदां स्थितिः इति स्कांदे सौरसंहितायां ज्ञानी
योध्यायः अथातः संप्रवक्ष्यामि जगत्कारणनिर्णयं श्रुतिभिः स्मृतिभिस्तद्वत्पुराणैरपि भाषि
तं ब्रह्मैव कारणं साक्षात्सच्चिदानंदमद्वयं नैतरत्सत्यमेवोक्तं संदेहं विसृज द्विजः अन्यथा
चाहुः केचिद्दस्येन मोहिताः सर्वथा तत्त्वसंज्ञासंसम्यग्दर्शनकांक्षिभिः केचित्प्रधानं त्रिगुणं प्र एम०
वदंति तु ईश्वरस्तदधिष्ठातेत्याहुरन्ये समाहिताः कदाचिद्ब्रह्मचिच्चापि न लभंते स्थितिं बुधाः अ १३

विचार्यैव यत्किंचिदर्थविद्भवेत् अतोन्द्रियार्थविज्ञाने वेदादेव हि केवले न प्रमाणांतरैरेव सु
सूक्ष्मे परिदृश्यते तात्पर्येणैव वेदांताः साक्षाद्ब्रह्मैव कारणं वदंति सर्वतो नैव काराणं ब्रह्मणाप
र ब्रह्मसच्चित्सुखानंत केवलं देहहृदात्मना परिमाणेन सहते जडं हि परिमाणवत् नापि तत्स
त्र प्राशस्त्याभिन्नप्राभिन्नपापि चात्र ब्रह्मणोन्यस्य सत्त्वे विघटते नैव कस्यचित् ब्रह्मणोन्यस्य तु
च्छस्य सत्त्वं नेष्यते खलु ब्रह्मणोभिन्नशक्तिस्तु ब्रह्मैव खलु नापरः तथा सति हि यत्प्रोक्तं शक्तिरिस्य
विवेकिभिः शक्तिशक्तिमतोर्विद्धन्मदाभेदस्तु दुर्घटः चिहष्टाचेदसिद्धांतात्सिद्धांताअपराभ्रंशं
वेदांतस्यांतस्यांतरंगस्य निराकृतस्य वहिः स्थिताः निराकृताश्च सिद्धांता भवेयुर्नहि संशयः ब्रह्मणः
कारणत्वस्य सक्तिर्निर्वाहिका तु या सा माया दुर्निरूप्यैव स्यद्रूपतः सदा दुर्घटत्वमविद्यायाश्च ष
णेन तु दूषणं मायामात्रमिदं द्वैतमित्याह हि परा श्रुतिः दृश्यत्वादिमतं मिथ्या शुक्तिकारजता
दिवत् अतोलीकजगद्धेतुर्मायैव हि न संशयः कार्यरूपस्य सत्त्वस्य सद्भावे सति सन्नम परिणाम
स्तथारंभः खलु सर्वो भविष्यति कार्यरूपे जगत्सर्वमसत्तं खलु संततं वाचारंभणसदृशनयाम्रा

सुर्प॰ ह्यवधारणात् प्रकृतेः सत्तायाश्चसदेकत्वश्रुतेरपि सर्वोपनिषदामर्थः साक्षादद्वैत
१४ श्रेवाहि अतोमायामयीसृष्टिर्नसत्यमीरित पुराणेषुपुनःसृष्टिः कथ्यतेचक्वचित्क्वचित् अ
14 न्यथासानुनैववेदानुसारिणी क्वचित्सख्यानुगुण्यतः क्वचिदर्थानुगुण्यतः श्रुत्युक्तेनैवचप्रा
मार्गेणभवेत्सृष्टिर्नचान्यथा भारतेधर्मशास्त्रेचतथासृष्टिः क्वचित्क्वचित् कथ्यंतेमुनिशार्दूल
क्वचिद्वेदानुसारतः सृष्टिरेषामयैवोक्तासारिणी सर्वस्वधर्महेशस्यमूर्त्तयस्त्रिस्तएवहि नतः स
त्वतमोयोगाद्ब्रह्मविष्णुशिवाभिधा अन्योन्यमनुरक्तास्तेह्यन्योन्यमुपजीविनः नयोःप्रार्थनया
रुद्रः केचखंडत्वाख्यापापिव तत्रापिभगवान्रुद्रः स्वांशेनैवचकेनचित् नस्वरूपेणतोसारूप्येणैव
नचांशतः प्रमाणेषुगनिर्दोषाब्रह्मनारायणादिषु उत्कर्षश्चापकर्षश्चतथान्यदपिकिंचन रुद्र
स्योक्तेनमार्गेण[illegible]व्येनस्वल्पतः तेनिष्ठुमयापूर्वंभाषितंतत्वसत्रमकारणंजगतः साक्षाद्ब्रह्म
वस्तुनवापरं ब्रह्मकारणवादोयः सहिपादप्रकोर्तितः अतोन्येदाकल्पावादामृषावाहिकेवले एम॰
अनेकजन्मसिद्धानोश्रौतस्मार्त्तानुवर्तिनी ब्रह्मकारणवादेनुमतिर्जायेतनिश्चला प्रसादर १५

हितानां तु नराणां पापकर्मणां ब्रह्मकारणवादेतु मतिर्नैवोपजायते तेषामेव प्रसिद्धानं यथावज्ज्ञातुं
तच्चिरतः यथावद्ब्रह्मविज्ञानं येषां जायते सुस्थिरं तेषामेव परा मुक्तिर्नेतरेषाम सरायः यथावद्ब्रह्म
विज्ञानं तंत्रेभ्य प्रजायते मस्तुतभ्राति विज्ञानं जायतेनर्थकारण तस्माद्देहादितं बौद्धं ब्रह्मणाका
थितागमं पांचरात्राह्वयं तंत्रं तथा भगवताह्वये तथा वैनायकं तंत्रं भेदानेषामशेषतः कापालि
कादिकतंत्रं लौकायतिकमीहते श्रुतिस्मृतिविरुद्धा श्वतंत्रानागमांतरात् १ तदनुग्राहकास्तर्को
न्वेदनिष्ठः प्रतिष्ठामासजेत् तेषूपदिष्टमाचरिसमस्तमविशेषतः २ वर्जयेद्वेदसंसिद्धं गुह्यपादा
दनेणनु वैदिकस्त्वचिनान्मुक्तिं प्राप्नुयादप्रमादतः वेदादेप्रमश्च वदादेवप्रनंतपगदादेवहि विज्ञानं
वेदः शुद्धः सनातनः वेदानुग्राहकास्तर्कोपपायावस्तानि मानि हि पापिष्ठानां महावृतालतोरवदे वेदोदि
ताचारे नैव चांक्षोपजायते तेषामेव महामोहाद्देहादेवात्मेषु सत्तम ३ छाश्रालोपजायते सम्यग्वदिव
केवलं महादेवप्रसादेन केवलं न द्विजोत्तम श्रुतौ वांछा विजायेत मतन्मूलायां स्मृतावपि वेदवीत्सेसु
नेमार्गं समाश्रित्याविमुक्तये यत्किंचिदपि कुर्वाणः कदाप्रमुक्तो भविष्यति यदा त्वमेव दाकासंवेदपि

सु॰पं॰ ष्यंति मानवाः यदा वेदविरुद्धेन विमुक्तास्तु नश्यथः तस्मात्सर्वं परित्यज्य वेदमार्गसमाश्रयेत् ध
१५ र्मार्थकाममोक्षाणां वेद एवातः खलु अतः सर्वात्मना वेदं विशुद्धस्तु समाश्रयेत् न करोति श्रौतौश्च
15 द्धाम शुद्धः पापकर्मणा अतः पापविशुद्ध्यर्थं यत्नं कुर्याद्द्विजो द्विजः इति स्कांदे सौरसंहितायां चतुर्थो
ध्यायः श्रीभगवानुवाच अथापन्नेन पापानां समस्तानां समासतः शुद्धिहेतुं प्रवक्ष्यामि तत्वाहेक
रुणावलात् वर्णाश्रमपरिभ्रष्टाः श्रुत्युक्तेनैव वर्त्मनि त्रिपुंड्रधारणादेव भस्मना पूयते नरः अग्नि
कर्मपरित्यागी श्राद्धकर्मविवर्जितः त्रिपुंड्रः परदाराभिगामी च परद्रोही परार्थहृत् त्रिपुंड्रः वि
प्राचारो गुरुद्रोही वेदवेदार्थदूषकः त्रिपुंड्रः पाषंडी पिशुनः कष्टः कलत्रस्यापत्यघातकृत् त्रिपुंड्रः
मर्यादाभेदकृत्तीर्थदूषकः कुंडनाशनः त्रिपुंड्रः भस्मधारणहीनश्च त्रिपुंड्रोद्धूलनान्मन त्रिपुं
ड्रः ऊर्ध्वपुंड्राकुशाश्वत्थपत्रतुलसीलिंगधृक् त्रिपुंड्रः अंकितः शंखचक्राद्यैः शरीरे देवतायुधैः त्रिपुं
ड्रः ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः त्रिपुंड्रधारणादेव भस्मना पूयते नरः त्रिपुंड्रधारणेः ए॰म॰
भिक्षाप्रदानेन हि को वले सर्वपातकयुक्तो हि पूयते मानवोऽचिरात् रुद्रलिंगार्चनेन भक्त्या कुरु १५

तेवेदत्वर्त्तना सर्व भस्मसछन्नसार्वांगमनुगछतिपुमान् सर्व भस्मसछन्नसर्वांगमस्तोतिश्र
द्धया सह सर्व भस्मसछन्नदेहायप्रणामंकुरुतेनृपः सर्व० वहुनोक्तेन किंसाक्षाछिवधर्म
परायणः सर्वपापनपुक्तोपिसद्यःपूतोभवेन्नरः इतिस्कांदेसौरसंहितायांपंचमोध्यायः श्रीभ
गवानुवाच भूयोपिसर्वपापानांशुद्धिहेतुंसमासतः प्रवक्ष्यानितत्वार्थीवगुह्यमन्नैर्वहि – नपु
रादेवीमहादेवंसर्वज्ञंकरुणाकरं अपृछत्सर्वलोकानांहितायेदंमहेश्वरी भगवन् देवदेवेशभ
वसागरतारक अपल्लेनैवपापानांशुद्धिहेतुंवदप्रभो इतिपृष्टःशिवःशंभुःसर्वदेवनमस्कृतः
हितायसर्वसलोकानांप्रोवाचकरुणांवलाम् ईस्वरउवाच शृणुगुह्यतमंदेविसमासेनमहेश्व
रि वनैदामि सग्नहेणाहं सर्ववेदस्तत्वदर्शिन अविमुक्तमितिख्यातंसर्वपापविशोधक स्थानमस्ति
महादेविममासाधारणंपरं तत्रैवोत्क्रममाणस्यजन्तोरत्यस्यकेवलं कृपयातारकं कत्र्त्तं ह्यम्याहं
ख्याभिवदाननं पत्रसौख्याहहेतिसंतयासंनिहितःसह तिसपस्मरतोप्रातःसर्वेनश्यन्तिपातके
पत्रस्नावानुगंगायांनरःपापैःप्रमुच्यते पदुद्दिश्यमहापासाहछ्तामनिवोछया मतानांषधिप

सुर्य० पनिश्चिनश्यंतिसुलोचने यत्रमाराध्यसुर्च्यंतेनराःसंसारसागरात् यस्यसाक्षात्महाविभुर्विदि
१६ त्वावैभवंवे नुरंद आस्तेमाराध्यसुप्रीतःसदाकमलयासह यस्यसाक्षात्स्वयंब्रह्माविदित्वावै
16 भवंमुदा आस्तेमाराध्यसुप्रीतःसरस्वत्यासनातनः यस्यसासात्सहस्राक्षःशच्यासर्वामरैःस
ह विदित्वाविभवंवास्तेसिद्धचारणपूर्वकै धर्मशास्त्रप्रवर्त्तकाः वेदागानांप्रणेतारस्तोषां
शिष्यास्तथैवच ब्रह्मणोवेचनात्यत्रप्रविश्यचमहर्षयः भस्मोद्धूलितसर्वांगास्त्रिपुंड्रांकित
मस्तकाःशिखायांकर्णयोःकंठेहस्तेयत्तापवीतके सततधृतरुद्राक्षाःसम्यकुदर्शनतत्पराः
साक्षाद्विश्वेश्वराख्येमांप्रपूज्यपरमेश्वरं कृतार्थाअभवस्तद्धिसर्वपापविशोधके अन्य
च्चास्तिममस्थानेसर्वपापविशोधनं श्रीमत्पाटनपुरंनाम सर्वदेवनमस्कृतं मयैवमनसापू
र्वंनिर्मितंममसुप्रियं दर्शनादेवजंतूनांकेवलंमुक्तिमुदे यत्रेमपरमानंदनर्त्तनंसर्वशोभने
यत्रमेनर्त्तनंदृष्टं विष्णुर्विश्वजगन्मयः ततापपरमंघोरंतपःसंवत्सरंतथं यत्रमेनर्त्तनंदृष्टं एम०
देवाःसर्वेसुमध्यम नेपिरेपरमंघोरंतपःसंवत्सराष्टकं यत्रमेनर्त्तनंदृष्टे भास्करएकादशोचिके १६

तेपिपरमंघोरंबहुकालेतपः श्रिये यत्रमेनर्त्तनेदृष्टंवसवः सत्यवादिनः तेपिरेपरमंघोरंबहुकाल
मनेद्विजाः यत्रमेनत्रेनेदृष्टेसिद्धरणपूर्वकाः तेपिरेपरमंघोरंबहुवाकालमिनिश्रियाता यत्नमे
नर्त्तनंदृष्टुयक्षराक्षसपूर्वकाः तेपिरेपरमंघोरंबहुकालंतपः श्रिहंश्रियेयत्रमेनर्त्तनंदृष्टुव्यासः सत्यव
तीसुतः ततापपरमंघोरंचिरकालंतपः श्रियेयत्रेमनर्त्तनंदृष्टुकल्पसूत्रप्रवर्त्तकाः तेपिरमंघोरं
चिरकालंततः श्रीये यत्रमेनर्त्तनंदृष्टंधर्मशास्त्रप्रवर्त्तकाः तेपिरेपरमेघोरंचिरकालंतपः श्रिये
यत्रमेनर्त्तनंदृष्टकणादकौपिलादयः तेपिरेपरमंघोरचिरकालंतपाः श्रियेयत्रेमनर्त्तनंदृष्टुं
व्याघ्रयादोमहानिः यत्तंजल्लिसमास्थ्यासुयत्रगाः पापनाशनः गरुडश्वबृषश्चैवतेपिरेपरमंत
पः यत्रमामादरेणैवदृष्टंजिचदिरनेदिने मासमात्रंयआसातेनपाति निरयंजना यत्रभिक्षा
प्रदानंयेमासंकुर्वन्तिजेनराः इहलोकेतुसंपन्नाः प्रयांतिपरमंपदे ब्राह्मणायविनीतायदत्वायत्र
धनंमुदा इहलोकेसुखीभूत्वाप्रेत्यानत्यापकेल्पते यत्रपेब्रह्मनिष्ठायायत्रभिक्षाप्रदानतः
सार्वभौमत्वमाप्नोतिसुखंवैमक्षयमस्तुन यत्नमेब्रह्मनिष्ठांपदत्वातुमठिकासुभ यत्रममाव

सुर्य० रिपांतिमनुष्यास्तसुमध्यपे यन्नपश्पनियेमर्त्यो कल्याणंममचोत्सर्वं एकेवापरमंभीतातेया
१७ ति। पत्रैरंमांगति पत्रंमोघेमपर्क्षेतु विष्णुवापनपोरपि चापेसूर्येस्थितेरौद्रेनक्षत्रेचैवपर्वणि
17
कस्नाष्टम्यांन्यतीपात्रेमहणेसामसूममर्पयो: शिवगंगाद्वपेतीर्थेनटाकेनवसन्निधौ स्ना
त्वादत्वाययाशक्तिधर्नचाधान्यमेववप्रदक्षिनत्रयंकृत्वान्तस्तंनमामुपिमियो प्रणम्यदंडवद्भू
मौचितोक्माक्षिप्रियेणतु सर्वपापविनिर्मुक्तः संसारनरतिस्तुयं अनेनसदृशंनास्ति स्थानंपा
पविशोधन अतःसर्वपरित्यज्य स्थानमेतत्समाश्रयम् श्रीभगवानुवाच इत्येवमुक्त्वाभगवा
नशेषसुरनायकः मनत्रपिरमंभविसकसंविनापन्मुदा हष्टानर्त्तनमीशस्य सिंचालनाद्धकं
चकारपरमप्रीत्याकरतारनंसुमंगल नत्यमानमहादेवं शिवांनामरिवलेश्वरी विसंध्यापं
निपेसर्त्यास्तेरुद्रनात्रसेशयः श्रीमद्रमन्नसमार्यायेनत्रेते परमेश्वर भद्रयापपरिपस्पनितेरुद्र
नात्रसेशयः सुहरमपिगेतव्येमपन्नेनापिमानवै श्रीमद्वासधाम्नपुरेतत्रसदान्नसन्निहि एम०
श्वर इतिस्कांदेसौरसंहितायांवाराणसीपुरवर्णनंनामपष्ठोध्यायः श्रीभगवानुवाच श्रृणो १७

सर्वपापानां शुद्धिहेतुं समासतः प्रवक्ष्यामि तत्तीर्थवरुसमस्तैर्वहि स्नान तीर्थसेवा चात्तीर्थेषु स्ना
नं तीर्थेषु स्नानं तीर्थस्मृर्जिनया सर्वपापविशुद्धार्थं प्रवदन्ति महर्षयः स्वर्गे चैवान्तरिक्षे च भूमौ पु
ती एपानि सत्रम संनिर्धानि सर्वाणि तानि वक्ष्यामि तेनद्य स्वर्गलोके तु रोद्राख्य तीर्थं देवनिषेविते
विष्णुतीर्थं तथान्नासंसु पुष्कराख्यमेथैवेच ॐकाराख्यं महातीर्थं तथाव्याहृतिसंज्ञितं गायत्रीप्रसं
ज्ञितं तीर्थं वेदतीर्थं तथैव च इन्द्रतीर्थं तथाग्नेयं याम्यं नैरृतसंज्ञितं वारुणं चापि वायव्यं तथाप्यावे
श्रवणं कृयं तीर्थमीशानसंज्ञं च सौरं सौम्यं तथैव च महतीर्थं समाख्यां च तथा नक्षत्रसंज्ञितं
पक्षतीर्थं च गांधर्वं सिद्धतीर्थं तथैव च विद्याधरसमाख्यं च विराख्यं तथैव च स्वएउारख्यमहीमीर्थं
सम्नाटख्ये च तेयान क्षत्रसंज्ञितं पक्षतीर्थं च गांधर्वसिद्धतीर्थं तथैव च विद्यातीर्थं च योगा
ख्ये मुनितीर्थं तथैव च गंगातीर्थं महातीर्थं वहुनाम सहस्रमन्विभिश्चापि योगिभिश्च निषेविते अंत
रि — वतीर्थानि पुराण्यान्येतानि संनिवे भूमौ नीर्थानि पुराणान्नेविपं तेसुनिसत्तमे प्रयागं गंविश्व
रूपकलतीर्थसमाकृयं आकाशं वार्षभं तीर्थं गौरीतीर्थं ~~कौसी~~ मनंतके सल्लोकाख्यं तथा तीर्थम्र

सुर्य० ज्ञापससमाह्वयं स्वर्गद्वारसमाख्यंचजंबुकेश्वरसंज्ञितंचमोक्षंचगयातीर्थमहीतीर्थसमाह्वयं
१८ नानायणसमाख्यंचवासुतीर्थंतथैवच स्नानतीर्थंवराहसंवर्त्ताख्यंतथैवच कालिंगेश्वरमग्न
18 पंनागतीर्थंतथैवच सोमतीर्थंसूर्याख्यंसुश्रेभनंपयोक्रुत्महातीर्थमणिकर्णमनुत्तमं पैतामहं
महातीर्थंलक्ष्मीतीर्थंतथैवच गंगातीर्थंमहातीर्थंदेशिकाख्यमनुत्तमं मेभयानितीर्थंसोमेशं
कापिलेभ्रमसांहेते तीर्थंधर्मसमुद्भवे भूतेश्वरसमाह्वयं मवार्वंचैवेवाहयंतीर्थंदौर्वासमेज्ञि
तंचंद्रतीर्थसमाख्यंचंप्योमतीर्थसमाह्वयं विघारेश्वरंतीर्थंत्रिलोचनेश्वरे उग्रंकेदारसंज्ञंचका
लंजरसमाह्वयं सारस्वतंभद्रकर्णमभासाख्यमनुत्तमं गोमेक्षेत्तौकिकाख्यंचमंहालयसमाह्वये
हैरण्यगर्भसंज्ञंचतपातीर्थंवृषध्वजे उपशीजशिवाख्यंचव्याघ्रेश्वरसंज्ञितं एतान्येवनुतीर्था
निगुसाद्गुह्यतनानिच गोदावरीमहापुण्यासर्वपापविनाशिनी कृस्नवेण्याकृष्णासुपुण्यानदीपापवि
नाशिनी सुवर्णमुखरीदिव्यासर्वकामफलप्रदा श्रीकालहस्तिनाथस्यप्रसादस्तुसाधिका कोघ एम०
रीचमहापुण्याकलिदोषविनाशिनी मुनिभिर्देवगंधर्वैसेवितासर्वकामदा गंधमादनसंज्ञंच १८

सर्वदोषविनाशनं वेदतीर्थकं पुण्यं एवं वेदारण्ये तिके स्थितं एतान्येव च तीर्थानि महान्ति फलदानि
व संगतं सोवर्णीपानि शेषेण वमानवैः गोदावर्यां सकृत्स्नानान्न सिंहयुक्ते बृहस्पतौ गंगायां द्वादश
ह्स नित्यस्नानफलं लभेन्मुस्नात्वा तु कवेरयापां मीनयुक्ते बृहस्पतौ गंगायां सुवर्णमुखनीस्नाना
न्माघमासि मघर्क्षके गंगायां सुवर्णमुखनीस्नानात् कृत्वास्नास्वानु कावर्यां विषुवायनयोरपि गंगा
: पंचदश्यां सकृत्स्नानाद्दु निस्वाने तथैव च गंगा गंधमादने संते च ग्रहणे सोमसूर्ययोः गंगा केदा
रण्ये सकृत्स्नानाद्दु निस्वाने तथैव च गंगा॰ गंधमादने संते च ग्रहे सोमसूर्ययोः गंगा॰ केदारण्ये स
कृत्स्नानं च चंद्रसूर्यसमागमे गंगायां॰ विषुवायनयोस्तद्वद्दान तीर्थानि दिनत्रयं गंगायां द्वादश्या वृस्न॰
श्रीभगवानुवाच तीर्थान्येतानि देवेन पुरा देवैः शिवेन तु मोक्षान्येव महाभीसा लोकानां हितकाम्य
या तानि कारूण्यतः साक्षात्प्रोक्तानि मया पुनः भजन्तानि मत्वा पासात्सर्वपापनिवर्जये इति स्कृ
न्दे सौरसंहितायां सप्तमोध्यायः श्रीभगवानुवाच अथोपि सर्वपापानां शुद्धिहेतुं समासतः प्रवक्ष्या
मि तवातीव गुप्तं मर्त्यैर्वहि कृतं अशुद्धिहेतुरज्ञानं खलु सर्वान्मनी सदा जगदाकारको भानं भयाभयं विभ

सुम॰ दतः विभाति पुण्यपापाभ्यां दुःखं भीत्वाम यात्सुखं शोभनाशोभनम्मा त्वाविषयेनात्मस्वरूपके
१९ रागद्वेषाविजायंते स्वभावादखिलात्मनां रागद्वेषार्गलोवद्धानराविधिनिषेधयोः नियोज्याविव
19 श्रग निस्वाभतेयुर्न हि संशयः विहितस्य त्वनुष्ठानात्सुशरूपं पूर्वं विजायते निषिद्धसेवया पूर्वं पापरू
पंविजायते विहिताकरणाच्चापि पापरूपंविजायते अपूर्वफलपर्यंतां निष्फलात्मनिसुस्थिर ईश्वरर्वभ
तानीपुण्यपापफलंप्रदः न क्रिया केवलं विद्वन्नाप्यपूर्वं न संशयः क्षणध्वंसक्रियाजातवल्कल्पको
घंतरे फले न चाप्यकल्प्यपूर्वं च स्वयंनैव फलप्रदे अचेतनत्वाद्दारुत्वं चेतनेरवखु दृश्यते अंकुरा
दीनिकार्याणिपीजंनकुरुतेस्वयं अंतर्जामिनमात्मित्वात्तत्का पतिहीश्वरः नित्यं सर्वेषु भूतेषुभू
तेषु यद्वत्याहपैयराक्रतिः तथादीनां गतिर्दृष्टा चेतनाधिष्ठितः खलु गतिश्चक्रियास्वकर्तृत्वाधिष्ठि
तागन्तामसंगति यथैवकुरुतेकर्ता न क्रियाचेतनाविन तथाधर्मोसधर्मश्च स्वकर्तीवत्स्यधिष्ठि
तः अंतरेण महादेव फलं कर्तुः प्रयच्छति इति चेतं तन्न एकदूकं तथापि स्थित ईश्वरः चेतनानां सर्वेषां राम॰
मंतर्यामित्वेपश्वरः स्थित्वाप्रेरयतिव्रह्मस्ततो छति वेतनः निष्ठन्नात्मेतिचात्मनिचा त्मानं यमयत्स १९

तदास्थितः इत्याह ब्राह्मणो शुद्धेस संतद्वचनेस्खलु संदेहेषु समस्तमषुश्क जिज्ञाभाल्पतः शिवः
अंतर्यामिन यागता स्वस्थितः इत्याशिनको तमैः श्कस्तनुगाह केणापि गतास्तस्तर्कैण शैकरः अतः स
र्वात्मकं साक्षाद्धर्मो धर्मफलप्रदः शिवएव सदा सांवः सत्यमेव न चेः तरत् शोभना शो भवैन
भ्रांति द्वैतवस्तु निजायते द्वैतरूपं तु यद्वस्तु न दृज्ञान विजीतं अज्ञानेनाममायैव न ज्ञानाभा
वत्वस्तिक सानतुकन्नसन्मात्रंकोटिद्वयविलक्षणं तुच्छस्याप्यस्तिमावालंवदेवादेन संशयः
सद्वैलक्षण्यमात्रहितस्यालक्षणमास्तिक अभिप्रायानुरोधेन परषा प्रास्तिकोन्नम अप्रा
पात्वे विवक्षितत्वात्तुच्छमितिभाषिम शुक्तिकारजते भानेवाधितं च खलु द्विज कदाचिदपि
तुच्छारवं खपुष्पं न प्रकाश्यते कदाचिदपि सद्रूपं ब्रह्मवस्तु न वाध्यते न जतरव्याति वाधा हैमायये
वत देवहि शुक्तिकारजनं शुक्तौ ममाः त्तितद्भावतः न जताकार विज्ञानं केवलं प्रतिभासतो
इति चेत्सर्वविज्ञानविनाप्यर्थप्रकारशपत तदापि वौद्धसिद्धांतः प्राप्तः प्राज्ञाभिमानिनः भ्रांति
विज्ञानमात्रोपपन्निपेमः परिकार्म्जतोनसर्वश्रेतिचेत्तर्हि भ्रांतं सकलवेदनं भवेदर्थविहीनं त्वक

सुर्य० स्वस्य विनिवारकः बाधाबाधप्रयुक्ते चेद्वाक्यानां न विनिश्चयः न हि बाधोपि सर्वेषां विज्ञाना
२० नां भविष्यति अर्थहीनं भ्रमं सर्वं वित्त निपस्य वादिनः नैवं भवति दृष्टान्तस्वरूपासद्भाववादि
नां घटादिवेदनानीतु शुक्तिकारूप्यबाधवत् बाधो न दृश्यते तस्माद्बाधः कस्मान्नरे विपि
20 न हि वेदान्तविज्ञानस्यापि कालान्तरेऽपि न बाधो न विख्याति ब्रह्म तत्र युक्तं तदिवादिनः तत्र योक्ति
कबाधस्तु विपन्नेऽस्मिन् सत्तम घटकुड्यादिविज्ञाने किं विज्ञाने किं विशेषस्य कारणं शुक्ति
रूप्यमतोऽन्यन्न रूप्ये शुक्तिकैव चेत् घटादिवेदनस्यास्तु न पटो मत्रिकै वहि अतो नाश्वास
भाना पुः शुक्तिकाभ्यन्तरेऽनु रजतवेदनाकारसंगत्या सेनत्र सनात्रे मः शुक्तिकारजतज्ञानं शु
क्तिकारजतं विना केवले व्यवहारस्तु विघातेऽयस्य वादिनः न दापितु स्तोनाश्वासः सर्वत्र
मुनिपुंगव व्यवहारे प्रतीतो वास्य वादिनः व्यवहारस्य लोपः स्यादप्रतीतौ भवेद्यदि प्रतीतो
यदि प्रतीतो विज्ञानं विरुद्धं रूप्यमस्ति वा ज्ञान कारस्य भेदेनानुपलम्भनात् ज्ञानात्मकत्वमे ए मं०
वेत्रिमर्तव्यस्यापि वादिन तस्माद्पर्यो वहिष्टेन ज्ञाना श्वखलु विभासते वाज्यार्थस्याफल्यापे तु २०

रहितस्य स्फुरति वा घटं प्रसज्यते प्रतीतस्य बाधे ज्ञानस्य जन्मसमये अर्थज्ञानादिरूपेणास्फुरद्देशत्वं नभा
तिव श्यन्यस्यास्फुरणस्य मैत्र्यादिभिर्हीयते स्वतः परतोपि नश्यत्स्फुरत्स्फुरणं नोभविष्यति ते
षाना नास्ति स्फुरद्रूपं खलु किंचिदपि द्विजा अतो रूप्यं च तज्ज्ञानि विषयेतु निरूपणे शुक्तिकावर्त्रि
चैतन्ये स्थिता चौत्कालमायाजडात्मिका भास्वलक्षिकोणात्वमार्गकर्मादिहेतुभिः रूप्यव्यासनया
चापि सम्यगुः नियमितापुधैः कलधौतात्मना विद्वन्सु सर्वत्र विवर्त्तते क्षुद्रमायाविलासस्तु
व्यवहारेपि वाध्यते जीवमायाविलासेषु व्यवहारेण वाध्यते एतावैजवसम्यक्कलुम्नांतित्वम
तिभा भवेत् शुक्तिकारजतं तस्मादस्तिभाति च सत्तम चैलक्षणावतस्तु च्छाक्षुक्तिरूप्यस्फुरि
यते सद्विलक्षणतावासितवाधितत्वादि जोत्रम अतो मायामयं साक्षाच्छुक्तिकारजतं बुध मा
यामायमिदं सर्वं दृश्यत्वाच्छुक्तिरूप्यवत् अतः साक्षादशुद्धिसंमायाज्ञानेन चात्मनः तन्निवृत्त्या वि
शुद्धिस्यादात्मनः सर्वसाक्षिणः तन्निवृत्तिस्तु विज्ञानादेव वेदांतवाक्यजात् अतो वेदांतविज्ञानशु
द्धिहेतुः सदात्मनः आत्मा शुद्धः सदा साक्षाद्ब्रह्मरूपतया तु च ब्रह्मस्वरूपं तथा बुद्धं तथावुद्धंति

सुर्य॰ सम्यक्तं निजनं ब्रह्मैवात्मानन्दिकं सुसूक्ष्मपरिदृश्यतं भेदस्त्वौपाधिकस्तस्माज्जीवस्यैव व्यावहा-
२३ रिकं व्यवहारदृश्यायांतु पुण्यपापाहतः पुमान् विज्ञानः श्रद्धया पापान्मुच्यते जीवसत्तमः सर्ववेदांत
वाक्यानां नात्मरूपस्य निरूपणात् श्रवणेन सर्वपापेभ्यो मुच्यते जीवसत्तमः अतः किं बहुनोक्तेन
ब्रह्मविद्या मुनीश्रेष्ठ पापानामपि सर्वेषां शुद्धिहेतुर्महत्तरः इति स्कांदे सौरसंहितायां अष्टमोध्यायः
श्रीभगवानुवाच अथ विज्ञानमहात्म्यं प्रवक्ष्यामि समासतः इतः पूर्वं मयानोक्तं कस्यचिन्मु-
नीश्वर विज्ञानं नाम वेदोत्थं न प्रमाणं नरोदितं तत्पुनर्द्विविधं प्रोक्तं समासेन मनीषिभिः धर्मै-
कविषयं ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं तु विज्ञानस्यैव शेषस्य त्वस्वतंत्रं न संशयः कलुषीकृतचित्ता-
नां साध्यधर्मैकगोचरे विज्ञाने कामिनां नृणां स्वतंत्रं भ्रान्तिमोहनं शब्दजन्यमपि ज्ञानं साध्यध-
र्मैकगोचरे न विज्ञानमिति प्रोक्तं पुरुषार्थविवर्जितं तथाप्यधर्मविज्ञानेन ज्ञानं मुनिसत्तम तथा-
र्ज्ञार्थगामित्वात्ज्ञानं चोपकारकं अधर्मज्ञापने नर्थस्तथा विज्ञायमानवाः अर्मपरिहारायप राम॰
ने नैव धर्मविदनात् अन्यो नो धर्मप्रतिरिज्ञानमाणिनामुपकारकं ब्रह्मैकाविषयं ज्ञानं साक्षाद्दै २१

वेद्मानजं विज्ञानमेवनत्वस्यस्वयमानंदस्वेजतनैः सर्वैरर्थ्यैर्नेहि निरंमरं अतोवेदोक्तविज्ञेनविज्ञा
नेपरमार्थवत् वेदोंनवाक्यविज्ञानान्सेसारः प्रविनश्यन्ति अज्ञाननस्मस्तनेचरवस्तुनाश्यं निवे
दनात् विज्ञानेनविनामुक्तिर्नैवसिध्यन्तिदेहिनां विज्ञानेनविनाविद्वन्मुक्तपश्चनयेचत्व विज्ञा
मनस्यवसेनैवखलुसाक्षात्सुरेदरः साक्षाद्ब्रह्मकेभ्यः प्रापकदयनीन्देहात्मवादिनः विज्ञानस्यवलेनै
वखलुलाघववधः कृतः विज्ञानस्यवत्तेलेनैवकिंचित्कुर्याद्विमानवः पुरापूर्वकृतैः पापैः पाषंडीकश्
श्चिदल्पचित्त् वेदवादरतान्हत्वामनुष्यान्दृष्टिगोचरान् यज्ञसंस्थान्सहस्रंचप्रदग्धान्दृष्टिगोच
रेदेवताप्रतिमांक्रोधादुत्पाट्यादर्पमानरं गत्वामोहेनतीर्थानिदूषयित्वायथावलं योऽन्यान्यानिपा
पानिचकारनानीवनिर्घृणः कश्चिद्दिक्षांतसंप्राप्तः क्षुधार्तःक्षुन्निवृत्तये भिक्षमादायनसैवसु
कृत्वानोदनगृहे तस्यसर्वाणिपापानिमहाघोराणिक्षणेनतु यथादावानलोक्षिप्रंतूलंदग्धंक्षणेनतु
पाषंडीस्यउपलक्षन्पसन्नःपवित्रीपेतःप्रसोदेदेवसत्वस्यःसर्वकारणमीश्वरं जगामधरणांभे
नविज्ञगत्त्रये विदनेनसमंसाक्षाद्वेदनंकेवलेरवलु यथाकृदसमंकिंचिद्देवनंणहिविवते

सु॰ पं॰ तथयविष्टनतुल्येतुनहिकिंचमविद्यते यथाब्राह्मणतुल्यस्तुमानवोनदिविपेनतथाः यथासंन्या
२२ सतुल्यस्तुनाश्रमोविद्यते यथापत्रसमेकर्मविद्यतेनहिसत्रम तथा॰ यथात्रगासमानास्तिनं॰
दीलोकत्रयेपिच तथा॰ पंचाक्षरसमोमंत्रो यथानास्तिनहामते तथाः यथाश्वमेधसमंनास्तिमे
धजंभवनोगिणां तथावेदनतुल्येतुनकिंचिदपिविद्यते आत्महासमपापस्तेनतथा स्वगुरुत्यला
गः वेदनैवपापेभ्योसुच्यतेतेनीहसंशयः विद्यार्थायनमानस्यबहुविद्योविद्योविज्ञायते धैर्येणैवप
नांविद्यासाध्ययेहारेणतु यस्यनांहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते हत्वापिसइमांल्लोकान्नहंति
नविध्यते भस्मैमोत्येवल्ले स्वेचपेयेचो ष्वेचपिच्छिले ब्रह्मविज्ञानेसंयन्नोविन्दोधिणैवच
रपाति शुद्धाशुद्धादिवैषम्यंब्रह्मविज्ञानिनोनहि ब्रह्मविज्ञानहीनानांदेहाद्यात्माभिमानिनां
वर्णाश्रममदयोभावाविद्यतेखलुसंततं वर्णाश्रमादिनिष्ठानांवेदहृष्टेनवर्त्मना भक्ष्या
भोज्यादिवैषम्येसंगतास्तांहिविशेषतः देहसंबद्धवैषम्यंदहाभावाभावान्नवायोगिनः इंद्रियार्थ राम॰
मिसंस्पर्शिस्तदभावात्तथैवच मनःमसुक्तंनैवास्तिक्ष्माभावात्तुयोगिनः बुध्यहंकारदोषापित २२

ध्यानास्त्वेव योगिनः तथा संयातजो दोषानैव शुद्धात्मवेदिनः ब्रह्म विज्ञानिनो विद्वत्स्वप्नतो नो हि वि
द्यते दृश्यरूपमिदं सर्वं चिद्रूपं पश्यतः कथं दोषस्य सद्भावः कथं वा नस्य दर्शनं व्यवहारदृशाप्यस्य
अपि सर्व्वं चरे[illegible]रा तत्त्वदृष्ट्या तु देवदेवं ब्रह्मस्वपश्यति तत्त्ववित् व्यावहारिकदृष्टिश्च तत्त्वदृष्टिश्च योगि
नः तदा स्वात्मप्रधानानां तद्विवेदं न वेदं न द्वं वेदान्तविज्ञानं तत्त्वविद्द्वैतवादिनः अव्यक्तं व्याप्य योगा
पे प्रवदंते विमोहिताः उपायोपेयभावस्तु शास्त्रस्यैव हि केवलं केवलज्ञो जितेन्द्रियार्थैकोपि विद्यामत्तेपु
मान् सर्वज्ञोपीश्वरश्चापि विरुद्धार्थं कदाचन न वदेद्भक्तियुक्तं तद् दिक्षुत्वाच्च वीतरे वेदाद्रहीनस्य
भोनस्य मनुजस्य तु वक्तिः स्फटि विरुद्धार्थे सर्वतः करुणाकरः पार पर्यक्रमेणैव वेदमार्गं न गच्छति ई
श्वरेण गोक्तमार्गस्य साहि कस्तत्र भक्तिमान् अतो वेदान्तविज्ञानान्नित्यं ब्रह्मैकगोचरात् साक्षान्मुक्तिमवा
प्नोति नेतरेण न संशयः उपायः परविद्यायाः साक्षाद्वेदनदर्शितः स्मृत्या न न्यूनरूपानान्यः सत्यमेव मयो
रितं न या विज्ञानतात्पर्यानशक्यं वर्णितुं बुध तस्मात्सर्वं परित्यज्य ज्ञाननिष्ठो भवेद् द्विजः इति स्कांदे
सौरसंहितायां नवमोध्यायः श्रीभगवानुवाच अथातः संप्रवक्ष्यामि नत्वाहं करुणाबलात् ज्ञानोपा

सु॰पु॰ २३ पंसमामासेनवेदेनैवप्रदर्शितं शांतिर्दांतिश्चसंन्यासः परहंससमाश्रयः दंडादीनांसहिष्णुत्वेचै
कागंभमस्यकंधनं त्रिपुंड्रधारणंतिर्यक्कुश्चरुद्रस्यपूजनं गुरुशुश्रूषणंशौचंमिताहारश्च
सत्यता अहिंसास्त्यमस्तेयंब्रह्मबुद्धिर्दयार्जवं प्रामाण्यंसर्ववेदानांधैर्यविप्रक्षमापिच आस्तिक्यं
चतपोरेवच वेदांतश्रवणंतर्कैश्चनार्थस्यचधारणं लोकवेदविरुद्धार्थत्यक्तातारजयस्तथा अ
दर्शनसंबंधलक्षणादिविवर्जनेमाप्राणपामस्तथाशंभोः शिवस्यपरमात्मनः मूर्तिध्यानंचहृत्स
प्रेमसाहारश्चधारणा समाधिस्तीर्थवासश्चशिवक्षेत्रेषुवर्त्तने विद्वाह्येषुभार्गेषुभार्गेषुश्रद्धाभाव
स्तथैवच अन्येचवेदसंसिद्धा धर्माःसर्वेमुनीश्वर उपायाअंतरगाश्चस्मार्त्तःपौराणिकाअपि नि
त्यकर्माण्यपिब्रह्मन्नुपायाश्चनतत्स्थिताः श्रौतस्मात्तिरिक्तंस्तुबाधकामुनिसत्तम महापा
पकतोपुंसांश्रौतस्मार्त्तविलक्षणे वांछांवितापतेनिसंस्वभावेनद्विजोत्तम शिवाराधनबुध्यैवनि
त्यकर्माणिसत्तम शिष्टविज्ञाननिष्पन्नैभवेयुर्गंहिसंशयः विमुक्तिमितितुध्यायेकर्मकुर्वंति एम॰
सादरं मंदमंदशिवज्ञानतेवामात्मनिजायते नित्यकर्माद्यनुष्ठानात्पापानिसुबहूनिच विनश्यंति २३

नबुध्वा ये कर्म कुर्वन्ति सादरं नराणां क्षीणपापानां चित्तं शुद्धमवेद्यत संसारहेतुजातानां सुपापमवाप्नो
ति न पोषना नरां न तिमवाप्नोति स वैरपि मखैः निस्तारार्थं यजन्ते ये श्रद्धया ब्राह्मणोत्तमाः ते हिंसा
क्षान्महादेवं यजन्तेनेन हिंसेशापः पियजन्ते महादेवं पशुहन्तां पशुहिंसामाचरं त एव हि मुने यज्ञैर्यजन्ते ने
नेन रजनताः साक्षादधुरजानन्तर विनाये देवतांतरं यजन्ते ते हि पापमक्षेमकुर्वन्ति निःसंशयः प्रस्तुतानर्थ
मप्यग्ने प्राप्नुवन्ति नसंशयः यथा दक्षो महान् यज्ञं आमेभ्रवान निदाहणं ये यजन्ते च तत्र स्थास्तेत्र स्य देवतां
नररुद्रमेवे यजन्ते ते तथा ह्यविधिपूर्वकं वैदिकान् वेदविधिना यजन्ते परमेश्वरं तत्र चात्र च मसासंव
स्थितिरास्तिक वेदमार्गपरिभ्रष्टा प्राप्नुवन्ति प्यनुन्मुखः नरो मरणभीरुस्स पत्रेण राधयेद्धरं
विष्णुं ब्रह्माणमन्यच्च नरस्तंत्राकवर्त्मनाविदवादपरिभ्रष्टः पूजयेदादरेण तु वैदिको वेदसिद्धेन
वर्त्मनां केवलेन तु पूजयेदादरेण तु वैदिको वेदसिद्धेन वर्त्मना केवलेन तु पूजयेदादरेणैवं शं
करं देवतान्तरे देवतान्तरभक्तानां नसाक्षात्परमागतिः महादेवैकभक्तानामचिरात्परमागतिः महा
देवैकभक्तोपि विष्णुवा देवतान्तरं अवमानं न कुर्वीत श्रेयस्कामस्य बुद्धिमान् युगदोषेण पापे

नब्रह्मविष्णुमहेश्वराणां पुरं स्वर्गादिदेवांश्च तं सन्निदन्ति मानवाः वर्जयेद्देवतानिंदाञ्च सुविज्ञानदूषणं
श्रुतिस्मृतिपुराणानि निंदामपि च सत्तम ब्रह्मविज्ञानिनो निंदां शंसादीनां च दूषणं यत्नतनादि
निंदां च प्रयत्नेन न वर्जयेत् नित्यकर्मण्युपेक्षां च कलंजादेश्च भक्षणं संध्याकाले च निद्रां च प्र
यत्नेनैव वर्जयेत् श्रुतिस्मृतिपुराणेषु विहितं सम्यगाचरेत् निषिद्धं त्वकर्तव्यं श्रद्धयावलेना
विवर्जयेत् यस्य सत्वगुणः सर्वं तस्य सिध्यत्यप्रयत्नतः नजसा तमसाक्रांतः संसारपरिवर्त्तते ६
ति स्कांदे सौ संहितायां दसमोध्यायः श्रीभगवानुवाच अथाहं संप्रवक्ष्यामि समासेन विस्तरात् गु
णानां च स्वभावं ते यज्ञानात्सूयते नरः सत्वं रजस्तम इति गुणा मायासमुद्भवाः मायाकार्येषु सर्वे
षु तेन गच्छन्ति मुनीश्वरा सत्वं नानाविधं विद्धि तत्रतो नानाविधं भवेत् तमो नानाविधं सर्वे व्यवहार
स्य सिद्धये नजसा तमसा तमसामिश्रं भवेत्स लोकदाचन नजः सत्वेन चान्येन तमसाप्यो तथा भवे
त् सत्वं संज्ञोगुणस्तेषां सत्त्वमतः नजोगुणः मध्यमस्तु तमश्चान्यसेगहणमपरिज्ञा सत्वात्संजा
यते शोककृविज्ञानं सुखं मायाक्तिकारागाद् दुःखदुर्ज्ञानं जायते च तमो गुणात् मोहं भ्रमं च प्रमादं श्च तथा

निद्रीनमोगुणान् सत्वात्रैवणैकत्वस्माद्रजसाश्चदनामवेत् तमसस्मिकरत्वेस्यात्मुनेयोगीद्रवे
तथासात्वात्सेजायेतेविमोरजसाश्चपत्तिर्भवेत्तत्तमसाजायतेवैरपःससमेवमयेरितं नौष्टक
ब्रह्मचर्येर्मेचमवर्ज्यायांतयेवव वानमस्थेग्निहीनेचश्रद्धासत्वाद्विजायेते भार्याग्निसंयुते
सत्वाद्वानप्रस्थेननिर्भवेत् गार्हस्थेनजसाबुद्धिस्तमब्रह्मचर्यके प्रणवस्येजयेश्रद्धासत्वादेवभि
जायते साचिश्चारजसान्येहबुद्धेश्वहेतुसास्तत्रमोगुणः संवजगादिदंह्विनागुणत्रयविर्जितंमितं गुण
त्रयवसासर्वेचतनानांनहिसंशयः त्रैगुण्यविषयोचयास्तम्बलास्यनयःस्तथा अविशेषेण
तत्राग्स्तत्तिसमस्तानिनशंशयः विदंताःसकलाः साक्षान्निसेगुणेपरात्मनि तन्मूलानिपु
राणानिपुराणर्यवच्छिसोनिविर्ह्नसत्वमात्मनयानिंस्यगुणयोमनुनेहरः ससर्वत्रसुखत्तिषुनवस्तुसु
पक्नोतिवै मनुतेचात्मनानिसंयोहेरिसुनम गुणांमोहवस्तुनिसर्वन्नत्रिवस्तुपक्नोतिसः यो
नित्यमनुनेवनजोगुणी दुःखवस्तुनिसर्वेत्रतिष्टत्सुपकनोतिसः रुद्रस्तमोगुणेनैवखाविष्ट
येनसत्रमे तिष्टन्सर्वन्नमंहानेसदैवोपकनानिवै स्वाधिष्टयेनसत्वेनविष्णुःसर्वत्रसंस्थितःपा

सूर्य॰ लकः सर्वज्ञत्वानां बीजत्वानुपकनोनिर्द्दे नजन्मसास्त्वास्मत्तेन स्वाधिष्ठेनवासिको सजिष्ठन्सर्वत्रस
२५ र्वेषांसत्वानुपकरोसजः क्लिष्टजीवानुग्रहः कर्त्तानिस्त्रैगुण्यपरिच्छेदो चनः नीलकंठो निरोधरः शि
वसोमकलाधरः स्पष्टिस्थित्यंतनकार्ये षूपकारात्ति चे निस्त्रैगुण्यमेगुणपरत्वलेसीवुन्मर्त्सुपलक्षि
25 ते स्वात्मभूतेमनिर्थेषांते षामेवपगतिः त्रैगुण्यविषयोनामसंसारपरिवर्जते विधयपक्षनि
षेधाश्चत्रैगुण्यवेशवर्त्तिनः त्रिगुणप्रभवेतत्वं सर्वदुःखैकठकारणं सत्ति सक्तिपुनाणेषुजडत्वेन प्र
कीर्त्येन जडरूपमपि ब्रह्म चित्संबंधात्कचित्यचित् प्रोच्यते चेतत्वेन न हि संसारकारणं तदेवसर्व
त्वेषु मोपत्ति परिकीर्त्तते अन्यथाभाने हेतुत्वाद्विद्यारश्यत्वकारणात् अविद्यावृत्तितिरस्कारात्तमः
शब्देन भरण्यते मोहहेतुत्वतो मोहः संदेहत्वक्षणपत्नोसस मत् कार्यकल्पितरूपेण शक्तिरित्यभिधी
यते यक्ततामावेताक्ते कारणं कार्यहेतुतः व्योमहेतुनपोष्योम परकार्यास्यरत्वतः स्नो कंपरमात्मे
निसत्तम सर्वाधारत्तयोधारत्तयोधारः पाशो बंधस्यहेतुनः आत्मनोणुत्वहेतुत्वादणुर्मालिन्यतो एम॰
मतो गुहासवनणेनैवरणेनैवव्यापित्वाद्विसुणत्विक आकारेरपरैरैद्धहुधापारिकीर्त्तिते २५

अस्यातात्मान्यंनत्तानि वर्णयितुंमयानशक्यानिमुनिश्रेष्ठकेल्पकोटिशतैरपि अथकिंव
हुनोक्तेनतेनतज्जैर्गणैस्त्रिभिः व्यवहारस्यसर्वस्यमुनेसिद्धिर्नसंशयः इतिस्कांदेसंहितायांए
कादशोध्यायः श्रीभगवानुवाचअथगुह्यतमंवक्ष्येतचाहंकरुणावशात् यएतांश्रद्धयासा
धयेमुनेयोगीद्रवंदितं अस्तिदेहेंद्रियादिभ्यः पुमान्जीवसमाह्वयः विभिन्नफःलभोक्ताचर नः
कर्त्ताचकर्मणां अविद्योपाधिकःसोयंप्रथमेतावदास्तिक अस्मिन्नेवस्थिताःसूक्ष्मावासनाक
र्मणामपि यास्तांतकार्णांपरिपाकश्चभवेत्कर्मविपाकपाकनः सोयंयाश्चिकश्चिद्रूपः सर्वज्ञ
त्वादिलक्षणः ईश्वरस्तुजगत्सृष्टिस्थितिनाशकसेभवेत् प्राणिकर्मानुगुण्येनजगत्सर्ष्टि
कनोतियाः तस्यसर्गस्थितेध्वंसाल्लीलारूपाहिकेवलं स्वस्वकर्मानुगुण्येनजीवलोकेहिसत्त्र
म ईश्वरस्याज्ञयस्थूलशरीरेष्वाप्नुवन्तिच दिहांतरप्राप्तौजीवसंसःपुमानसौ वासनाभिःपीन
द्धकोगच्छत्यज्ञानमोहितः यावन्नमोहितःयावज्ञानोदयस्तावद्धाह्यांतःकरणानिच सूक्ष्मतो
र्धकर्माणःसहगच्छंतिनेनवै ज्ञानादूर्ध्वंनजीवस्यविद्यतेहिगमागमौ एतत्कार्टिएपक्षत्

सुर्प०	यस्मिन्लीयते सकलं जगत् बाह्यांतःकरणमुख्याः सकला अमी — भूपा तस्य देहस्या-
३६	स्य सूक्ष्माख्यस्यैव नात्मकः अहंकाराभिमानेन केवलं जीवसंज्ञिनः कर्त्ता भोक्ता सुखी दुः
26	खी भयेदात्मा न च स्वतः स्वतो दुःखी सुखी वात्मा भवेच्चेदस्य सत्त्रम ज्ञानेन कर्मकरणाद्यपि न सु
क्तिर्जन्मकोटिभिः अंतःकरणकार्यं हि जाग्रदादि पुरत्रयं तदात्मीयमिदं ना चिनिश्चेतनहि
तस्य तु पुनर्भ्रमस्यास्य तस्य पुमानाधारकारिणः आधारोपः स्वसत्तस्य सत्तस्य सत्समीरितं
पुत्रत्रयस्य साक्षित्वात्पुमान् चिद्रूप एव हि सदा प्रेमास्पदत्वेन सुखलक्षणः विज्ञानं चाप्यवि
ज्ञातं कार्यज्ञानात्स्यपलनः पुमानाकाशवद्व्यापी स्वातिरिक्तमरूपयतः देशतः कालतः श्चापि-
लनेनो वस्तुतः स्मृतः सच्चिदानंदरूपोयं पुमानाद्ये नवर्जितः असंगश्च प्रकाशश्च निर्गुणो नि
रुपद्रवः साकाशं परमेन त्वं वस्तुगत्या न संशयः आकाशोभ्रमनीहीरतुषारादिप्रकाशित य-
था नद्दुलगतस्मिन् सत्यत्निभासते स्फटिकोनाव शुक्लोपि नक्षोपाधिवशेनतु नक्तोमाभियथा	रम०
नदन्से सारीव परः पुमान् सतत श्चलन हीनोपि जले चलति भास्करः तथाचलनहीन भास्करस्तो	२६

पिशानीचलतीश्वरः एकोपिद्वौयथाभातिचंद्रस्तद्वदयंप्रभानु ब्रह्मादिस्तंबभेदेनभातिचैकोपि-
सन्नम अविद्यापरस्तकंरूपंदेहाद्यात्माभिमाननः वर्णाश्रमचयोध्यासंकुरुतेस्वात्मनीश्वरः व-
र्णाश्रमवस्थाविशेषमवलोक्यैव विधयश्चनिषेधाश्चप्रवर्तंतेनितरां वर्णाश्रमचयोहि
नस्वरूपंपरस्यभासेता ससर्वचोदनामर्धिसस्येभातीश्वरात्मन अन्नादिपंचकोशेतुनिमग्नो
योविशेषतः संसारेचक्रवल्लिप्तंप्रमात्मंपनिर्वर्तते ऊर्ध्वंगच्छतिपुण्येनतथाधःपापकर्मणास
मास्यांपुण्यंपापाभ्यांमध्येगच्छतिचेतनः पुण्यंपापंचजंतूनांयथावीजांकुरेतथाकर्मवैष
म्यवैचित्र्यंसमावक्तुनशक्यते कार्यदर्शननःकल्प्यंनमत्यक्षेकदाचनं श्रुत्वानन्मृतस्या
स्वेणतापनेवकदाचन धर्माधर्मविभागश्चफलंतद्वेतुतापिच शास्त्रैकगम्येसूक्ष्मार्थेनैवचोव्य
स्ससेभवः अतःशास्त्रोपदिष्टार्थस्तथैवनास्तिकैः ईश्वरस्यस्वरूपेचतत्त्वानंतादिपयतथा
ज्ञानांगानिशानादीनिशास्त्रैर्णैवोक्तमेवहि पुण्यपापेचमोक्षंवंधहेतुनपैवच अन्यथावेदसिद्धां
तानानांचिकाप्रवदंतिहि तेचान्योन्यप्रमेदेष्वप्रवदंनिविमोहिताः धर्माधर्मादिकंसर्वमहोहामोह

सुर्प० २७ 27 वैभवं धर्माधर्मादिकं सर्वं जैनेनाभिहितं रत्नत्रयकं प्रज्ञानं वा धर्मं साक्षात्संसारस्याचिरेण
नु न तत्साक्षाद्विज्ञानेनेतरं न हि संशयः केचिच्चैतन्यसंचं चं देहैमात्रो विमोहिताः आत्मेत्याहु
स्तथैवान्ये चेतनानीन्द्रियाणि तु मनइत्यपरे प्राहुः प्राणइत्यपरे जनाः इत्यणचतुर्संवि ज्ञानं केचित्सूक्ष्म
म्येन तथापरे आणुमात्रन्नयात्मानं केचिद्दिव्ये निवादिनः मवद्वीन्निद्विमोहेन देहमाननु केचनाणु
मात्रेण देहेनासमो व्यापी पुमानव कोतरइति भाष्यात्सोभवदत्तिचकेचन देशतः कालतः श्चापि
वस्तुतश्च पुमानयं परिच्छेदविनिर्मुक्तः सच्चिदानन्दलक्षणः अयं हि वेदसिद्धान्तः संसारस्यनि
वर्तकः इत्येन्ययोनुवेद्धानास्ते सर्वे न हि संशयः देवेश्वसुनिनिश्चान्यैः प्राज्ञोस्तेभिहिताअथ्वि
पि यस्तुगत्साम हात्म्यो गावेदमानविनोधतः मंदवुच्युनुसारेण कथितास्तेन तात्वतः नास्ति का
चिनेचान्येर्थकेवलनैनापिद्विज विदश्वसुनयः सर्वे सर्वज्ञाअतिनिर्मलः कर्पवेदनिरुद्धार्थः
कथ्यते तैः कृपालुभिः अनीवस्तुद्विनानोपकक्रव्यपरमार्थिकं नास्तामोभिनानोकंपंतरमि एम० २७
भाष्यते क्रमेणास्तसज्ञानापमेहकुद्रिमपेक्ष्यच प्रवृत्ताः सर्वसिद्धान्ता अधिकारिविभेदतः

अतः प्रसन्नचित्तस्तु श्रद्दधानः सुनिश्चलः आम्नाने वेदसम्वेदसंसिद्धे गृह्णीयाद परं त्यजेन् इ
ति स्कांदे सौरसंहितायां द्वादशोध्यायः — श्रीभगवानुवाच अथातः संप्रवक्ष्यामि तत्राहं करुणा
वलात् अपत्येन द्विजातीनामुपायं भोगमोक्षयोः पुरा शेषजगन्माता देवी करुणयाहरं अ
पृच्छत्सर्वलोकानां हिताय देवतापोधन भगवन्देवदेवेश प्रपन्नार्तिविनाशन हरिब्रह्मादिदेवा
नां मस्तुत्रनफलप्रद कलिदोषेनमास्तीनो महामोहो भविष्यति वेदमार्गेनरैः श्रुद्धानभवि
ष्यन्ति सर्वथा वेदबाह्येषु मार्गेषु श्रद्धां कुर्वन्ति संततं अल्पायुषो भविष्यन्ति दरिद्राश्च विशेषतः
अधिव्याध्यस्त्रायैश्चौर्यप्रचारादिभिस्तथा पीडिताश्च भविष्यंति भूतप्रेतादिभिस्तथा स्वस्वकर्मव
र्णाश्रमाचारानद्वोपाद्विशेषतः भूयो भूयो जनिष्यंति विविधाः सर्वयोनिषु येनोपायेन भो
गं च मोक्षं च प्राप्नुयुर्द्विजाः अपत्येन महादेव ब्रूहि तन्मम शंकर ईश्वरः शृणु गुह्यतमं देवि
त्वं पायं मोक्षयोः वक्ष्ये लोकोपकाराय वेदानां हृदयं गतं तारं द्वादशसाहस्रं नित्यं जपति यः पुमा
न् संवत्सरेण भुक्तिं च मुक्तिं चाप्नोति हि द्विजः जपेत्सर्वसनं नित्यं बाम्पनो व्याहृतित्रयेसुरा

सुर्य० द्वादशसाहस्रेयोगेमोक्षमवाप्नुयात् चतुर्विंशतिकंलक्षसावित्रींवेदमातरं जपेद्भुक्तिंचमुक्ति
२८ चप्राप्नुयाद्दिनेएतु श्रीमत्सेवाक्षनन्तिसं जपित्वापुनर्मादनात् इहलोकेसुखोभुक्त्वाप्राप्ति
28 ब्रह्मसनातनं आदित्यमंडलेसोवंध्यात्वामामर्चयेद्विजः प्रणवैर्योगमोगमोक्षचविंदति शि
खामध्येद्वादशांगुल्येब्रह्मरंध्रेप्यंचोत्रिव सुवर्णमध्यतपाताललोकंठेकूपेनयाहृदि नाभिकेदेष
वाधारेध्यायेत्संवंत्रिलोचनं महाधवनपतिर्भूत्वाप्रमोतिपरमेपदं आधानेष्वपिचोक्तेषु
भावितेज्येन्निरूपकं ध्यायेन्मोनिश्चलोनिसंगेमोक्षमवाप्नुयात् आधानेष्वथवाध्यायेन्नि
सपोमामतीद्विजः महाधनपनिर्भूत्वादेहांतेमोक्षमवाप्नुयात् अथवाचक्रमालिख्यात्रि
कोणंकंदसंनिभे तद्वासेविलिखेत्सप्रदलेवायेतयालिखेत् चतुर्विंशतिकंमध्येप्रणवंवि
लिखेत्सुनः पूर्वादिषुक्रमान्यापंविलिखेत्साहृतिन्नयदलानोससकेसभाव्याहृतीक्रमशोलिखेत्
तद्वासेदलेष्वेवसावित्रीमक्षरक्रमात् त्रिकोणेकर्णिकामध्येसंस्थितं प्रणवंबुधःविद्युल्ले राम०
खेवकल्याणंसुदीप्तपरिमावयेत् तस्याग्नेमामकरूपंसंबंचंद्रकलाधरं शुद्धस्फाटिकसं २८

काशे नीलकंठं त्रिलोचनं वरदाभयसंयुक्तं सर्वाभरणभूषितं सदापद्मासनासीनं ध्यायेद्व्य
ग्रनःसुधीः मुहूर्त्तं वा तदर्द्धं वा तदर्द्धं वा यथाबल सर्वपातकयुक्तोपि मुच्यते भवबंधनात् मामुक्क
लक्ष्मणीसांवेनाजाना ष्ठाभिहृद्ये प्रतिष्ठाप्यनदीतीने मण्डचैनैकैलवकेलं गंधपुष्पादिभिर्दि
व्यैः सार्वभौ भवते ध्रुवं विचित्रमालपंकुर्यात्सलाकानैगीयुतैर्युतं नृत्यगीतादिकोत्सपात्रिसंध्यं सु
द्धमोदन षरामुखेवायुक्तोण्चनैवेर्द्यसेचविनायकं स्थापयित्वार्चयेन्निसे एजाराष्ठाभिहृद्ये दि
जैराराधनेकार्ये राजाराष्ठाभिहृद्ये नाजाविजयमाप्नोत्येतितत्रैव ममपूजय आयुरारो
ग्यसंपन्नो भवेन्मुक्तो भविष्यति शत्रुवर्गस्वविनश्यन्ति शिवेनात्मेन संशयः धनधान्यसम
द्धस्यादाष्ट्रे सर्वत्र सर्वदा कालेकालेपिवृष्टिः स्यात्रैव ममपूजय वर्णाश्रमसमाचानीति
नराः सर्वदेहिनः भविष्यंति न संदेहस्तत्र मामर्चयेत्ततः श्रीभगवानुवाच एवमुक्ता महादेवः स
र्वज्ञः करुणानिधिः आलिंगलिलिंगेमुनेनायः शिवामाखिलनायिकां सा शिवापरमादेवीशं
करस्यापि शंकरः स्कदा योकवतीसे हातत एवश्रकमंममपाभोगमोक्षार्थिनोन्दृणमुपायो पंमये

सुप० रितः आश्चार्यान्तैकसंसिद्धोनदेयोपस्य कस्यचित् पुत्रायपुत्रतुल्याय धार्मिकायदृढायच
२९ अर्थोपकारिणेदेयस्वयायंयोगिनांवर इतिस्कंदेसौरसंहितायांत्रयोदशोध्यायः श्रीभ
29 गवानुवाच अथमुक्तिःस्वरूपंप्रवक्ष्यामिसमासतःपरम् ज्ञानेनपरामुक्तिःसिध्यत्सस्थितेदे
हिनां ज्ञानादेवपरामुक्तिंवेदान्ताःप्रवदन्तिहि ज्ञानेनकारकंविद्धन्वोधर्कस्वलुकैवल्यं दृश्यते
हियदज्ञानेयदज्ञानेयदर्थस्यतुवोधके अतोविदांतविज्ञानमुक्तेःसाक्षात्प्रकाशकंनयास
त्परामुक्तिःपूर्वमेवास्तिवेदनात् मुमुक्षुस्त्वावदात्मैवखल्वनात्मानसत्रम अतएवपरामुक्तिः
साक्षादात्मनएवहि आत्मनोव्यापनामुक्तिःपुनस्तादेवसात्मनि अस्तीत्यत्रोपगंतव्यापवेदनानात्म
भतेमनः अन्यत्रसंस्थितामुक्तिःसाक्षादात्मनएवहि आत्मनोनेवलभ्यास्यात्मायाप्राप्तिर्हिवेद
नात् भजत्तेसंस्थितःकुंभोत्मानेनैवतुकेवलं लभ्यातेत्रेवमन्यैर्नज्ञायतेखलुकेवलं प्राप्त
प्राप्यंस्वतोभिन्नंप्राप्तोत्तिक्रियायैवहि नज्ञानेनततोमुक्तिःप्राप्तुरात्मनिहिहिस्थितम् आत्मन्येव एम०
स्थितामुक्तिःपूर्वसिद्धानुवेदनात् कार्यद्रव्यनयानेवस्थितामभवितुमर्हति कार्यद्रव्यनयानेव २९

रूपेणनैत्मोपरिणामेकदाचनसहनेपनिणामित्वात्कूटस्थइतिहिनिरुक्तिः गुणरूपतयामुक्ति
र्नास्थितास्या परात्मनि निर्गुणत्वात्मनिनिर्गुणंप्राहहिश्रुतिः नक्रियारूपतश्चापिस्थितामुक्तिः
परात्मनि अरूपत्वात्मरात्मानेप्राहवेदेक्रियैवखलु सामान्यरूपतश्चापिनस्थितामुक्तिनात्मनि
व्यक्तावेवहिसामान्यनव्यक्तिःकस्यचित्सस्थान् व्यक्तिश्चेत्सपुमान्नित्योनित्यएव – वंभवेत्
कुंभादिव्यक्तयोनित्याःकिंसंमात्ताःखलुसत्तम अन्येनापिचरूपेणनस्थितामुक्तिरात्मनि आ
त्मनोनैवमुक्तेश्चसैवंधःखलुश्चियते असंगत्वात्स्वरात्मानंनमसंगंप्राहहिश्रुतिःसंबंधोप्यस्तिचेन्मु
क्तिःकल्पितामुक्तिरूपवत् अतःसाक्षात्स्वरमुक्तिःस्वात्मभूतैवकेवले अनाद्यविद्ययाक्लिं
प्तिरोभूतात्मविद्यया व्याप्यनेस्वप्रकाशेनाविद्याध्यासनेनच अविद्याविद्ययासाक्षादात्म
न्येवप्रकल्पिता आधिष्ठानात्मरूपेणभूतास्यादशुभाश्रया घटकाठिण्यवच्छुक्तिनजतादिम
त्ताप्तिवत् अविद्यामात्मभूतासामुक्तोरज्ज्वादिकाखलु खलुवादिरूपामायाःसंसृतेरपिकारणे
निवृत्तायामविद्यायांमुक्तिर्यानेदलक्षणं संसारस्यनिवृत्तिश्चतत्प्रभेतहिपरःपुमान् कर्म

सुर्य० ऐवयनामुक्तिःस्वात्मनोनैवसाध्यते साध्यानित्याभेवन्मुक्तिर्नित्यामुक्तिःपराखलु साध्य
३० तेयापनामुक्तिःकर्मणावेदवित्तमा संवंधश्चनयामुक्त्यासाध्यतेहिपरात्मनःशःसेवंयस्या
30 प्यनित्यत्वेदुर्निवारिभविष्यति वस्तुतःपूर्वसिद्धस्यसाध्यत्वानैववात्मनः तथास्मानोपिसा
ध्यत्वेनैवसिध्यनिश्चलसंवत् तथासदसतोर्नास्तित्वादसस्यात् सदसद्भ्यामभिन्नस्यसाध्यं
त्वायोगिसत्रम मुक्तिःकल्पितरूपास्याक्कुक्तिकारजतादिवत् तस्मादात्मन्मैस्वरूपैवपरामु
क्तिनविभ्यया मक्तिवध्याविसुद्धस्यविषयाव्यत्येततनय सालोक्यापिचसामीप्यासारूप्या
मुक्तिरस्तिक साध्यतेक्रिययासाक्षात्रज्ञानेनैवकवलेमुक्तःयःक्रिययासाध्यानस्वरानहिसे
श्यः क्रियासाध्यकुमादेर्नस्वरत्वेप्रतीयते क्रिययासाध्यनेभावः संसारस्सैवकेवलेसैव
मुक्तिःपरानान्याभावतन्पेतिवेत्ननतत् संसारोवस्तुतःसत्यः स्वात्मवन्नविनश्यति सत्तुकल्पि
ल्पितसत्यत्वेमिथ्यादेहात्मवोधवत् मिथ्यारूपस्यसर्वस्यज्ञाननाश्यत्वमेवहि नक्रियानेश्यः राम०
त्रासर्पेयथारास्तोप्रकल्पितः घटादौनामसत्यानांव्यवहारेनुसत्यता देहात्मवोधवद्धित्वक्ता ३०

स्येतानैनवसुनः सत्यकल्पितनासस्सेकन चित्तवाधकेनतु केवलंकारणंपश्चिन्नैवविनश्यत
केवलेकारणयस्यादर्शनेनाविवेकिनः नष्टमित्समिमंन्यंतेव्यवहारस्तुविभ्रमः आत्मव
स्तुनश्चाहसस्सतो परमात्मभक्तिः ततोन्यस्यापि सर्ववस्यवाचारिभणतां खलु अवः संसारवि
च्छित्तिः कर्मणानैवीसघत्ति वेदांतवाक्यजन्येनज्ञानेनज्ञानेनैव हि केवलं वेदांतवाक्यजाविद्या
मुनेसंसारनवाधिका प्रसादादेवरुद्रस्यजायतेनापरस्यतु मुक्तियोगींद्रविज्ञानात्कथितोवेदव
र्शनातो वियपैवसंयात्व विमुक्तोभववंधनात् इति स्कांदे सौरसंहितायां चतुर्दशोध्यायः
श्रीभगवानुवाच अथयोग्यंप्रवक्ष्यामि यथायोपि समासतः ब्रह्मविद्योपदेशस्यमुने योगींद्र
वंदित श्रद्धाहीनास्तथात्यक्ता वर्त्तंते भुवि येजनाः ब्रह्मविद्यामिमां तेषां नवदेत्कदाचन रुक्ष
वाद्यप्रणादीनि येनकुर्वंति मोहिताः ब्रह्म० धर्मधान्यतिअन्नादिदानहीनश्च येद्विजा ब्रह्म० ये
नकुर्वंति यत्नां स्वन्यायार्जितधनेनतु ब्रह्म० रागद्वेषपरालुब्धाः पिशुनी येभिमानिनः ब्रह्म०
परदारपरद्रोहपरहिंसापराश्चये ब्रह्म० दूषकोवदमार्गस्य येचान्ये वेददूषकाः ब्रह्मः व

सुर्य० र्णाश्रमसमाचारनिष्ठानां ये च दूषकाः ब्रह्म० विप्राचारोश्च प्राचारोश्च ये विद्वन्गुरुद्रोहपराश्च
२१ ये ब्रह्म० वेदादन्येषु मार्गेषु दीक्षिता ये भ्रमादपि० ब्रह्म० ब्रह्म०हत्यादिदोषेषु भर्प ये कोनोवधते
3/ ब्रह्म० दासभावेन युक्तोयस्वधर्मगोदतामुखैः ब्रह्म० नराणां नामरूपाभ्यां लिखितांगाश्च ये द्विज
ब्रह्म० विधिवत्कृद्रपासार्द्धं न चीर्णं यैः शिवोप्रतं ब्रह्म० इदं शिवोव्रतं चोर्णं विधिवद्येर्द्विजातिभिः
तेषामेव परं विप्रा वदेदत्तानवाधिक विधिवत्कृद्रपासार्द्धं न चीर्णं यैः शिवोव्रतं श्रोतस्मार्त्तस
माचारस्तेषामनुपकारकः शिरोव्रतसमाचरो देव ब्रह्मादिवताः देवता अभवन्न विद्वन्न त्वलुना
न्यन हेतुना शिवोव्रतस्य माहात्म्यं प्रसुनोवां चांगिना मुनिः ब्रह्मादिभु स्वरुद्रश्च वेदगाः स्वकला
अपि सर्वपातकयुक्तोपि मुच्यते सर्वपातकैः शिवोव्रतमिदं नचनिर्त्तं विधिवद्बुधा शिवो
व्रतमिदं नाम तस्य आथर्वणः श्रुते यदुक्तं तद्धि नैवान्यत्र त्साश्रुयत्त संज्ञितं शाखाभेदेषु नामा
नि व्रतस्य विभेदतः प्रकोपे ते मुनिशार्दूल शाखास्केकं व्रतं हितं तत् सर्वसाखांसु वसेकं शिवाख्य एम०
सत्यचिद्घने तथा तद्विषयं ज्ञानेन तथैव च शिवोव्रतं सर्वशाखाश्रुतेन त्व विज्ञातं तत्सुपतते तु यः आ २१

चेरत्तं विशेषेण निसंप्रीसा शिनोव्रते शिनोव्रत विहीनस्तु सर्वधर्मसमन्वितः अमित्रहत्यात्वि
चापोनाधिकानीन सेव्यः शिनोव्रनमिदं सर्वपापकौंतार दाहक साधनं शुद्ध विद्यायास्तन
स्तत्सम्यगान्वेरत् श्रुतिनाथर्वणी सूक्ष्मासु सूक्ष्मार्थ मथा शिकायदुवाचव्रते मीसान निसे
सम्यगाचेरव अग्निनित्यादिभिर्मन्त्रैः षाड्भिः शुद्धेन भस्मना सर्वांगोद्धूलनेकुर्यां छिनोव्रतस
मादृये एतच्छिनोव्रतेकुर्यां कं ध्याकालेषु सादरं यावद्विपोदयस्तावतस्य विद्यारवलुन्नम
द्वादशाहमथार्द्धं वातदर्धकैं वातरर्धके मकुर्यीद्वादशाहिवासंकल्पेन शिनोव्रते शिनोव्रतेन
पःस्तातस्तस्य नोपदिशेनुपः तस्य विद्याविन ष्टस्यान्निचयणेत गुरुखलुः ब्रह्मविपायुरुसाक्षा
न्मुनेकारुणिकः खलु यथा सर्वेश्वरः श्रीमन्मदुकारुणिकः सदा जन्मांतरसंहस्रेषु नापे
धर्मचारिणः तेषमिवखलुः श्रद्धाजायतेनु शिनोव्रते महापापवतांन्दर्णां पूर्वजन्मसुसत
म येकं शिनोव्रते श्रद्धाजायतेन कदाचन प्रसुत्तात्तान वाहुल्यद्विष एव विजायते अतः
प्रद्वेषयुक्तस्यनवंदेशात्मवेदनं ब्रह्मविमोपदेशस्य साक्षादेवाधिकारिणः तएवनेतेरविद्वन्येतुसा

सुपं० नाः शिष्टैस्तैः कदाचिदपि मोहाद्वा प्रतिषिद्धक्रियां प्रपन्नाः पेतुर्नेषां प्रत्यविघ्नं न वेदेन कदाचन प्र
३२ त्तविद्योपदेशस्य योग्याः प्रोक्ता मायया नव अयोग्योपि तथा प्रोक्तः संग्रहेणादनेणु इति स्कां
दे सौरसंहितायां पंचदशोध्यायः श्रीभगवानुवाच अथ सर्वोपसंक्षेपं प्रवक्ष्यामि समासतः
32 मात्रवक्त्रस्वमासं तत्सद्धपासहत्तच्छृणु अस्त्येव परमं तत्त्वमप्रमेयमसलस्य तु स्वयंभानं निराधार
नितरामेव निर्मष्टं तस्य च रूपातिरेकेण न किंचिदपि विद्यते अस्तिनास्तीतिपक्षातितमत्र द्वैतकथा
परं विभाति केवलं लेलत्र किं जाने किं वदाम्यहं तस्यार्थस्य तु को वक्ता कः श्रोता वचनं च किं कच्छे
दे श्रवणस्यैव फलं न श्रवणस्य किं तद् कः प्रमाता प्रमाणं किं प्रमेयं च किमितिः कः कर्त्री॥
का क्रिया कानि कारणानि मुनीश्वर तत्तत्र केवलं साक्षामौनमेव हि युज्यते तत्रावतिष्ट
तुमशक्यस्तु हरेहि शरीरिरणं अनिरूपितरूपप्याआनिरूपिणि अविद्याभासते साक्षाद्दनंतः
स्फुरणात्मनि अतोस्मी सप्रभासेन साविद्याभ्युपगम्यते वस्तु एक्यान साविद्यातपा सर्वोपि एम०
कल्पना अविद्याज्ञानमायाख्यो मलः संसारकारणं तन्नाशस्समये बोलकं तद्विवेकं तद्दर्शणम आ॥ ३२

गावाख्यं मलं साक्षात्संसारस्यैव कारणं आत्मानं कल्पयेत्तेन तावन्मैव संगतं कल्पितो वा यथा
र्थो वा समलस्त्वाणवाहूपः कल्पितत्वेऽस्य विचैव प्राक्कानामांतरेणतैः यथार्थत्वे स्वरूपं वाध
र्मो वाह्यमलवस्तुनः स्वरूपस्येन्मलः सोपं कदाचिन्न नश्यति स्वरूपस्य विनाशेतुसुरक्षेमपरिह
स्यतो नैरात्म्यवादः संप्राप्तः को वानस्य निवारकः धर्मत्वेऽस्य गुणत्वेनानेव तिष्ठति चात्मनः
निर्गुणः खलु चिद्रूपः साक्षादाहुर्मुनीश्वर अपि चात्मागतः सोपमचिद्वा वच्छिद्देवत्व यदि
चित्समलः साक्षाद्धि गुणमेव केवल यथा चित्ते हि विद्रूपे विनोधान्मैव तिष्ठति चैतन्याश्रयण
वात्मानं चित्सव्रवीघादि तदाप्यात्मन्यविच्छिन्नं तिष्ठति सह सहद्रूपं शीतोष्णसुखादिधर्मो
पद्रूपैव च आत्मत्वादेव चात्माप्यं चैतन्यस्याश्रयो भवेत् इति चेदात्मकानस्याद चित्वादेय
कुप्रवत् चैतन्याश्रयतामावात घटानां आत्मन चान्यथा अपं चैतन्य धर्मित्वादात्मास्यादिति चेत्र
तत् आत्मा चेत्स तु चैतन्यं धर्मत्वं न सिध्यति सिद्धे चैतन्य धर्मत्वे ह्यात्मता तस्य सिध्यति अ
त एव मलः सोपं मुनेह्याणवसंज्ञितः न तिष्ठति गुणत्वेन सर्वथा ह्यात्मवस्तुनि कार्यद्रव्यतया

सुर्प० चापि मलात्मनि तिष्ठति संसारकारणत्वेन मलो नादिसिद्धो मुने नैरभ्युपगतः सोपि नीहा-
३३ यात्वेन तिष्ठति नापि जातात्मना ते षां न तथादर्शने मुने अत एवाणवाख्योयं मलआ
33 त्मनि कल्पितः अविभागेन चाप्यसौ मलआणवसंज्ञितः ईषन्मात्राविभागेन काले
नो मलआत्मनि मायात्वेनैरणात्मेषु कोशयने सापरात्मनः वैपरीतास्यहेतुत्वादपि मा
यापरात्मनः तथादुर्घटकारित्वादपि माया प्रकीर्तिता अतो मायाजिने वीणत्वो
प्रत्नौकिके वैदिकश्चान्यो मायया परिकल्पितेषु समस्तेषु वैदिको मोक्षसाधने प
र्यं पर्यवचान्योपि स्कन्दसर्वे पर्यवस्यति अयं साधारणः प्रोक्तो लौकिकस्तत्र वेदयोः आ
णवादिमलोच्छेदः साक्षान्मोक्षः प्रकीर्तितः कल्पितस्य मलस्यापि निवृत्तिर्विषये वहि
विद्यावेदान्तवाक्योत्थात्सविद्याकर्मसाधनं संसारार्णवमग्नानां साक्षात्संसारमोचकः
महाकारुणिको रुद्रः सोमः सोमार्धशेखरः प्रत्यक्षादिप्रमाणेषु स्कन्दजिरेव वलीयसी स्मृत एम०
पश्यन्ति मूत्ताश्च पुराणानि च भानन्तो शिक्षाद्यंगानि मीमांसे कर्मब्रह्मपरे यथा स्कन्दतिम् ३३

तेषुश्रोत्रेषुमुनीश्वर प्रत्यक्षश्रुतिसिद्धार्थंयद्द्रक्षिमुनिसत्तम तत्सम्यक्श्रुतेरर्थंमभूधा
र्थप्रकाशकतेषुश्रुत्यविरुद्धेयत्तस्यमूलंतयाश्रुतिः कल्याणयद्विरुद्धंतत्रदमूलमिति
स्थितीः केवलेभ्रांतिमूलंतद्दकुरिस्यपनेतनाः बुर्वतिसर्वथातावच्छुतिर्मानोत्रमोत्क्षमा
शिष्टाचारेपितुल्योयंन्यायस्तत्रनसंशयः वेदाविरूद्धआचारःकर्तव्यःखलुसर्वथा धर्मेचा
र्थेचकामेचमोक्षेवापनमाश्रुतिः स्वतःप्रमाणमेवान्यत्वसहायमपेक्षते श्रुतेस्ताव
दनुकारिः पुरुषार्थचतुष्टये अणुमात्रमपिब्रह्मन्नास्तिनास्तिनसंशयः पौरुषेयेचकि
किंचुत्सानुत्वेनपिघते अनाद्येपेश्रुतिसाध्वीसर्वमानोत्रमोत्तमा विद्वांस
त्रिपरंवाक्येयघहेदविद्वांवर तत्रत्सर्वमभिव्यक्तेहृद्दिकल्पानवीद्दय ततस्तंत्रोपदिष्टार्थ
ःश्रुत्यर्थश्चपरं विरुद्धोनचि– त्वेनग्नात्यसूक्ष्मनिरूपकैः तुल्यप्रमाणैःसिद्धार्थोविरुद्धो
हिविकल्प्यते नैवोस्तिवेदनामानेनतुकिंचिन मुनेतिहतुसाध्यर्थःसिद्धार्थःश्रुतिदार्शि
तः पथानैवतथासंत्रै ऽशितःसकलेनक्विपिसहतेनविकल्पतसिद्धवस्तुकदाचन ए

सुर्य० करूपंस्वल्लुप्रात्सिद्धवस्त्वखिलंमुने तत्वुतमुवसद्भाग्नाघनरैः श्रेयोर्थिभिर्बुधैः तथान्तेत्रा
३४ दिनाचरिविरुद्धमविशेषतः विसृज्यवेदसंसिद्धं केवलंतुसमाचरेत् प्रत्यक्षादिप्रमाणाना
नोपंचानामपिमानता साक्षाद्वेदाविरुद्धेनस्वीकर्तव्यानिरूपकैः दोषसंभावनान्तिषांपं
34 चानामपिसत्तम दोषसंभावनाचास्याः श्रुतेर्नास्तिकदाचन कर्तृदोषत्वादुष्टस्यात्सत्यसं
कचित्करणदोषेणक्वचिद्विषयदोषतः क्वचिद्बाह्यदोषेणतत्सर्वंनश्रुतौखलु प्रत्यक्ष
मूलान्यन्यानिभानिखलुसत्तम अतोवेदातिरिक्तानांदोषसंभावनास्तिहि नैववेदस्य
दोषेणयद्वस्तुप्रतिपादितं तत्तुसाक्षात्स्वतः सिद्धप्रथमसकलस्यतु प्रथमंत्वन्यथापदंतद्ब्र
पंमायामयंनहिसर्वस्यप्रथमंसाक्षात्स्वात्मभूतंपरंपद स्वातिरिक्तेननानातिमाययापनिमो
हितः स्वातिरिक्तत्पात्तान्तमात्रैवयथापरमंपदंअन्यथाचान्यथामांसाप्रवदंतिचकेचन पंचवि
शेकमित्याहुस्तद्वैपरमंपदं अन्येषड्विंशकंमाहुस्तथान्येसप्तविंशकंअन्येशतसहस्रादिस राम०
ख्यासंख्येयमास्तिक प्राहुःसंख्याविनिर्मुक्तंपरंतत्वेशिवाभिधे संख्यासंख्येयनिर्मुक्तेसं ३४

ख्यासख्योपसाक्षिणे सेख्यासंख्येयचित्रस्यामित्रिमूर्तं सदोदितं सत्यविज्ञानमानंदं ब्र
ह्मानंतमकल्मषे अहमर्पितपाश्चसाणुरूज्यासुखानुजितः पश्यन्योगी परिज्ञानाग्नि
र्दीणं पापतिसत्तम ब्रह्मैवसर्न्नंपंसाक्षाद्ब्रह्माप्नोतिसनातनं विमुक्तोमुच्यतेज्ञानाद्विज्ञा
नदिवकेवलं अज्ञानस्यविनाशेनसंसारश्चविनश्यति पदात्मविज्ञानादृश्याविघो
मवेसुमान् जीवन्मुक्तिस्तदातस्यकर्मबंधोनविद्यते अनारब्धानिकर्माणिपुण्यपापा
त्मकानितु ज्ञानाग्निनैवदग्धानिभवेयुर्नहिसंशयः देहमानत्वकर्माणिफलाभोगेनके
वलं विनश्यंतिपतिज्ञानात्रयाचाहमपराश्रुतिः श्रुत्युक्तार्थोनचोद्याहः खलुसर्वजनै
रपि पयोपदेशः सन्मालः केवलंवेदवित्तम अथकिंकहुनोक्तेनश्रुत्यर्थोनिखिलोम
या कथामल्लकवद्गृहस्यन्यथावत्कथितस्तव सूतःइत्युक्ताभगवान्रुद्रः सोमार्धकृतशेख
रं दध्यौप्रसन्नकरणः सांबसंस्थानभेषजे अपदेवोमहादेवःसांबस्पन्ददिस्थितः प्रस
न्नः सन्नेहेपार्वत्याप्रत्यक्षमगमत्प्रभुः लंबोदरःकुमारश्चनं सावेचंद्रकलाचहैउत्ता

सुर्य० वपारपामुदा श्रीभगवानुवाच नमस्ते देवदेवेशनमस्ते करुणाकर नमस्ते पार्वती
३५ नाथमस्ते सर्वसाक्षिणे नमस्ते पाशवद्धानां पासाहंत्रे परात्मने पापनासकारणानम्र
दायगुनवेनमः अविशेषेणजन्तुनामभिप्रतार्थदायिने अभिप्रेतार्थरूपायनमस्तेभ
35 क्तवत्सल नमस्ते कंदर्पतापलोकालोकद्रुमस्यच नमस्ते पद्मनाभस्य पद्मयोनेः पदप्रद
नमस्ते वेदनिष्ठानी वेदविद्याप्रदायिने विदविद्यापथ्यणांनुस्तात्मदायनमोनमः त्वमे
वजत्वं परमेपरापरे त्वमेवविष्णुब्रह्मनानानारूपः त्वमेवरुद्रः सनतोदितप्रस्त्वमेवश
क्रश्चपुरंदररूपः त्वमेववायुर्वरुणयमः प्रभुस्त्वमेववह्निर्धनदश्चनेकान्तः त्वमेववे
शनसमारूपोहनस्त्वमेवचोर्धाधरदिक्पनिसिवः त्वमेवविद्याभवपाशहारिणीत्वमेव
मायाभवपासवंधिनी त्वमेवसंसारविमोचकःसदात्वमेवदुःखोदधिमग्नजंनवः त्व
मेववेदाअखिलाःसनातनास्त्वमेवचांगानिसदेश्वरेश्वर त्वमेवसूक्ष्माःस्मजमश्चभारतं राम०
त्वमेवदेवेशपुराणमद्भुतं त्वमेवशास्त्राणिमहांतिशंकरं त्वमेजकाःश्रुतिमानगामि ३५

नः त्वमेवशब्दाविविधावृषध्वज त्वमेवसर्वार्थंत पैवसंस्थितः त्वमेवमानमितिमेवपू
र्वकस्त्वमवमानाद्धिजगद्विभासकः त्वमेवपायाचविश्वावपावकस्त्वमेवकर्मातगतः स
मासतः त्वमेवभर्ता चविनाश१कारणंनानाविधचेतनाअमी त्वमेवनानाविधचेतनेश
रस्त्वमेवात्मशक्तिः परमासनातनी त्वमेवमुक्तिः परमासुशोभना त्वमेवभुक्तिर्विविधामहेश्वर
त्वमेवसच्चित्सुखलक्षणः शिवस्त्वमेवसर्वशिवशेकरेश्वर त्वमेवभिन्नहृदयकल्पनाश
यस्त्वमेवचाभिन्नवर्जितं त्वमेवसत्वंसततोदितप्रभं क्षमस्वमेजल्पितमीश्वर प्रजल्पित
चापितत्वप्रसादतः सुशब्दितेनत्वनसंशयः प्रभो कुरुप्रसादंभवनोगभेषजंमयिप्रसादेन
महेश्वरेश्वर स्तुतः एवंस्तुत्वामहादेवंसर्वज्ञेकरुणानिधिं भक्त्यापरमयापास्तुतोद्विजेद्र
अवशोभवत् देवदेवोमहादेवःप्रणतार्त्तिविनाशनः अनुगृह्यविवस्वंतंतत्रैवांतरधीय
तः ब्रह्माविष्णुश्वभास्वंतंयाज्ञवल्क्योमुनीश्वरे आलिंग्यागमनामन्येप्रसन्नाअगमन्बुधाः
याज्ञवल्क्योपियोगीन्द्रः प्रसन्नंभास्करमनु स्तोत्रैस्तुत्वागमंतत्वाश्रीमत्काम्रणएसीसुनी भवं

सुर्य० ३६ तोपिमहादेवप्रसादात्सौरसंहिता ऋतवंतस्तुहोभाग्यभवंतोमन्मुखीकृतान् संहितायोऽ
ण्याध्यायोर्निर्मितासौरसंहिता महाकारुणिकेनैवव्यासेनामिततेजसा यःपठेच्छृणुया
द्वापिश्रद्धयासौरसंहितां यथावत्तस्यवेदार्थःप्रतिमातिनसंशयः बलेनमरुतातुल्यो
ब्रह्मवर्चसा धरस्यांएराक्षमयातुल्यःप्रभावेनशिवेनतु विषयामत्समः साक्षत्तेजसा
भास्करोपमः श्रियाधनदतुल्यस्यात्रद्विसंसयकारणं इतनु विषयामत्समः साक्षत्ते
जसाभास्करोपमः श्रियाधननदतुल्यस्यान्नहिसंसयमसुत्काभगवान्सूतःसर्वज्ञःसौ
वमीश्वरः ध्यात्वामयाभक्त्यायपातविवशोभसे वालखिल्यामहात्मानंव्यासशिष्यंकृपा
हैकरे यथांहेपूजयामासुःसूतंसुमनसप्रियात् इतिश्रीस्कांदेमहापुराणेसौरसंहि
तायांषोडशोध्यायः शुभमस्तु संवत १८ ६६

काश्यांश्रेष्ठिवरोबभूवसुमहान्गोपालदासःसुधीस्तत्सूनुःसुकृतीसतामनु राम०
चरःश्रीरामचंद्राभिधः॥श्रुत्वास्कंदपुराणमुक्तविधिनातेनार्पितंपुस्तकंश्रीनाराय ३६
णादीक्षितायविदुषेनारायणप्रीतये॥१॥वितीर्णंपुस्तकमिदंवर्षेगंगागजचंद्रके॥पोषमा
सेसितेपक्षेसप्तम्यांभृगुवासरे॥२॥